

MUHAMED A. MUJIC

POLOŽAJ CIGANA U JUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA POD OSMANSKOM VLAŠĆU

Relativno veliki broj radova u svjetskoj i u našoj domaćoj nauci napisan je o životu, običajima, muzici i jeziku Cigana, ali se dosta malo pisalo o njihovoj prošlosti i o njihovom položaju u pojedinim zemljama, što specijalno vrijedi za našu nauku. Baš zbog toga odlučili smo se za obradu ove teme, da bi njom bar donekle ukazali na položaj Cigana u našim zemljama u osmanskom periodu vlasti kad su se Cigani masovnije naselili u jugoslovenske zemlje i uspjeli se u velikom broju održati sve do naših dana. Osim toga ovo vremensko razdoblje pretstavlja i najduži vremenski otsjek u prošlosti Cigana u ovim zemljama.

Mi smo za obradu ove teme vršili arhivska istraživanja na nama dostupnom turskom materijalu u Orijentalnom institutu (sidžili 1—61, sređeni materijal Vilajetskog arhiva), u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (sidžili 1—86) i u Državnom arhivu NR Makedonije u Skoplju (sidžili 1—40).

Prikupljeni materijal dosta je obilan, ali nije tako i raznovrstan. Jedan njegov veći dio nema neke naročite vrijednosti, jer se odnosi na nomadski život Cigana, na sklapanje brakova i slične predmete. Osim toga većina materijala potječe sa teritorija Bosne i Hercegovine, manje s područja Makedonije (ito jedino iz Bitoljskog kadiluka), dok iz ostalih naših krajeva koji su bili pod osmanskom vlašću nemamo nikakva dostupnog materijala o Ciganima. Pa i pored toga što se naš rad ne dotiče Cigana iz ovih krajeva, ipak smo mu mi dali gornji naslov, pretpostavljajući da je i tamo, kao i u Bosni i Hercegovini i Makedoniji, bio isti položaj Cigana, s obzirom da su sve ove zemlje bile u sastavu Osmanske imperije.

Najdragocjenije podatke za ovaj rad našli smo u sidžilima sarajevskog suda, a specijalno u sidžilu iz 1564-5 godine. Podaci iz sidžila bitoljskog suda ukazali su nam na nekoliko interesantnih momenata kod Cigana ovog kraja za razliku od Cigana u Bosni i Hercegovini. I sidžil jajačkog suda iz 1693-4 godine pružio nam je nekoliko lijepih podataka.

Sav prikupljeni materijal nastojali smo u ovom radu što bolje iskoristiti za obradu pojedinih pitanja, a kao prilog donosimo 18 najinteresantnijih dokumenata za potkrepu iznesenih istoriskih činjenica.

Naročitu zahvalnost izražavamo prijateljima, kolegama i personalu spomenutih ustanova koji su nam ma u kojem vidu pružili pomoć za ovaj rad.

PORIJEKLO I SEOBA CIGANA IZ DOMOVINE

Sve do druge polovine XVIII vijeka ništa se pouzdano nije znalo o porijeklu Cigana. Tad se u nedostatku istoriskih podataka, na osnovu kojih bi se moglo objasniti ovo pitanje, prilazi dubljem proučavanju fizičkih osobina, običaja i jezika Cigana, što je i omogućilo da se utvrdi njihovo porijeklo.

Tako je njemački učenjak Grellman prvi na osnovu fizičkih srodnosti, analognosti u običajima, identičnosti izvjesnih korjena u riječima i gramatičkih oblika na jeziku, došao do zaključka, da su Cigani porijeklom iz Indije. Pretpostavke Grellmanove bijahu tačne, te su kasnijim radovima Pottovim, Paspatijevim i Miklošičevim sasvim utvrđene, tako da danas sasvim pozitivno možemo tvrditi, da su Cigani indiskog porijekla.¹

I veliki broj naziva za Cigane u nekim jezicima, koji su im dati po plemenu Cangar, odnosno Čangar, koje je svojevremeno živjelo uz rijeku Ind,² potsjećaju na njihovo porijeklo. Tako se naprimjer, u slovenskim jezicima za Cigane upotrebljava naziv Ciganin, a osim toga cigany (mađ.), Zigeuner (njem.), zingari (tal.), tsi-gane (franc.) itd.

Dok se došlo do ove naučne istine, u nauci su postojale mnoge, pa nekad i fantastične hipoteze o porijeklu Cigana. Jedni su smatrali da su porijeklom iz starog Babilona, odakle su se nakon njegovog razaranja raselili po raznim dijelovima svijeta.³

Drugi su ih smatrali Tatarima, jer su u Sjevernu Evropu došli sa sjevero-istoka i po tom ih skandinavski narodi i danas nazivaju Tattern.⁴

Najpopularnija je hipoteza bila da su Cigani porijeklom iz Egipta i na osnovu ove hipoteze u mnogim jezicima Cigani su dobili takve nazive, iz kojih se jasno vidi da su izvedeni iz riječi Kopt, Egipat, odnosno iz riječi faraon.

Tako su naprimjer iz riječi Kopt za Cigane izvedeni ovi nazivi: gips (eng.), agipciano (str. španj.), gitano (španj.), gitane (franc.), gifto (grč.), a u našem jeziku: Međupi (Crna Gora), Đupci i Jeđupi (Makedonija) i Jeđupi (Dalmacija). I Andrija Čubranović, stari dubrovački književnik svome djelu dade naslov »Jeđupka«.

U turskom jeziku za Cigane se upotrebljava naziv »kupt«, koji je izveden iz riječi Kopt.

Međutim, iz riječi faraon u nekim jezicima su izvedeni ovi nazivi za Cigane: faraonnepe (mađ.), kawmi firwun (turski) i kod nas firauin, firgo i slično.

Iz ovog kratkog osvrtu na istorijski razvoj evropske nauke o porijeklu Cigana vidi se, kako je ona morala da prevali dug put dok se došlo do naučnih istina o tom pitanju. Nasuprot tomu, Arapi su na nekoliko vjekova ranije znali, da je Indija domovina Cigana. Tako je poznati arapski leksikograf Ebu El-Fadil Gemaluddin Muhamed, zvani Ibn Menzur El-Ifriki El-Misri (umro 1311/12 = 711 godine) bez ikakve sumnje tvrdio, da su Cigani porijeklom iz Indije. On je u svome velikom djelu لسان العرب (Lisan el-areb), obrađujući riječ زط -Zutt, koja je i danas u arapskom jeziku književni izraz za Cigane, iznio da ova riječ označava

¹ Tihomir Đorđević, O Ciganima uopšte i o njihovome doseljenju na Balkansko Polu-ostvo i u Srbiju, Srpski Književni Glasnik 1904, br. 76, str. 430.

² Tayyib Gökbilgin, Çingeneler, Islam Ansiklopedisi, Istanbul, sv. 25, str. 421.

³ Serboyanu, Les Tziganes, Paris.

⁴ Isto.

grupu crnih ljudi iz Indije; da je po njima nazvana i odjeća zvana *زنية* -Zuttijje i da postoji jedno mišljenje, po kome spomenuti naziv *زط*, dolazi od indiske riječi *جَتَّ* -Gette.⁵

Kao što su postojala razna mišljenja o porijeklu Cigana, tako je isto bilo i u pogledu datiranja njihove seobe iz domovine. Tako je naučnik Battaillard na osnovu nekih podataka zastupao, da su se Cigani negdje između VII i VIII vijeka počeli raseljavati iz svoje domovine.⁶ Orientalist Dr. A. Müller spominje, da su Sotti, tj. Cigani, od vremena arapskog osvajanja Iraka krstarili moćvarnim predjelima Donjeg Eufrata, između Basre i Vasita; da su se za vrijeme Sasanida naselili u Persiju i da su se priključili Arapima, u čijim su vojnim pohodima aktivno učestvovali, ravnopravni sa drugim učesnicima.⁷

Grellman, Fessler i Malte Brun uzimaju 1348 i 1349 godinu, kao početak seobe Cigana iz domovine.⁸

Naučnici, koji su zastupali, da je Egipat bio domovina Cigana, tvrdili su, da su se Cigani pod pritiskom muslimana tek u XVII vijeku iselili iz Egipta.⁹

Međutim, seoba Cigana iz domovine, po mišljenju onih naučnika koji su ih smatrali stanovnicima starog Babilona, padala bi u vrijeme razaranja babilonske države.¹⁰

Spomenuti arapski leksikograf Ibn Menzur i poznati arapski sociolog i istoričar Ibn Haldun pružaju nam izvjesne podatke i za ovo pitanje. Ibn Menzur u svome navedenom leksikonu, navodeći primjere iz arapske književnosti gdje je upotrebljena riječ *زط* — Ciganin, donosi prvi stih jedne pjesme Ebu El-Negma Iglije, dvorskog pjesnika dinastije Omajida, koju je ispjevao kad mu je Halid Ibn Abdullah El-Gebeli (namjesnik u Iraku i u Kufi od 723—737 = 105—120 g.) poklonio jednu robinju-Ciganku. Ovaj stih glasi: *عُفَّتْ حَوْدًا مِنْ بَنَاتِ الزُّطِّ*. To znači: Utovari mi jednu sredovječnu Ciganku.¹¹

Poznati Ibn Haldun u svojoj istoriji, govoreći o vladavini dinastije Abasida, jedno manje poglavlje posvećuje borbama arapskih vladara protiv Cigana. On tu kaže, da su Cigani zaposjeli basranski drum, gdje prave nereda i nanose štete tamošnjem stanovništvu. Cigani su tada predstavljali kao neku vrstu oružane organizacije, na čelu sa vođom Muhamed ibn Osmanom, čiji je zamjenik bio neki Semak. Sve do halife El-Mutesima Ciganima nije bio nanesen nikakav ozbiljniji udarac. Međutim, Mutesimova vojska, pod komandom Agif ibn Abese 834 g. (219) nakon sedmomjesečnih borbi u Vasitu uspijeva da Cigane potpuno razbije i da ih dotuče. U ovim borbama učestvovalo je 12.000 Cigana, od kojih je 300 poginulo, a 500 zarobljeno. Nakon završene borbe komandant Agif glave poginulih Cigana posla na halifin dvor, a preživjeli Cigani zatraže zaštitu. Prema Ibn Haldunu tad se je pod zaštitu vlasti stavilo svega 27.000 Cigana. Svi su oni bili kolonizirani u Ayni Zerbe (Anazarbas), odakle su ih Bizantinci odveli za vrijeme Bizantiskodrapskog rata 855 (241 g.).¹²

⁵ Citirano djelo, sv. 9, str. 179.

⁶ Serboyanu.

⁷ Dr. A. Müller, *Der Islam im Morgen und Abendland*, Berlin, 1884, sv. I. str. 520.

⁸ Serboyanu, spomenuto djelo.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Ibn Manzur, *Lisan-el-Areb*, sv. 9, str. 179.

¹² *Tarih ibn Haldun*, sv. III, str. 257.

Na osnovu citiranog stiha, što ga je donio Ibn Menzur da se zaključiti, da su se Cigani već početkom VIII vijeka bili iselili iz svoje domovine, a navedena istoriska činjenica da se pod zaštitu vladara Mutesima stavilo 27.000 Cigana očito dokazuje, da su Cigani već u prvoj polovini IX vijeka bili mnogobrojni u zemljama Bliskog Istoka. Ovi podaci potvrđuju teoriju onih naučnika, koji su zastupali mišljenje, da su se Cigani već u VII, odnosno, u VIII vijeku bili iselili iz svoje domovine i ukazuju da je ta teorija najbliža naučnoj istini, dok su ostale teorije neodržive.

NASELJAVANJE CIGANA NA BALKANSKO POLUOSTRVO

Cigani su se rano počeli naseljavati na područje Bizantiske carevine. Prema bizantiskim kronikama već 835 g. bilo je Cigana na bizantiskom teritoriju.¹³ Neki su se od njih preko zemalja Bliskog Istoka prebacivali u Egipat i u Sjevernu Afriku.¹⁴ Izgleda, da se je jedan dio Cigana baš iz zemalja Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike preko Sredozemnog Mora prebacio na evropski kontinent. Tako se naprimjer Cigani spominju na Kreti 1322 g., a u Grčkoj 1326 godine.¹⁵ Peloponez je dugo vremena bio glavni ciganski centar na Balkanskom Poluostrvu. Tu je postojao tzv. Giftocastrum (Ciganska tvrđava), koji je za vrijeme unutrašnjih borbi u Grčkoj, ili za vrijeme osmanskih osvajanja ovih krajeva, bio razoren. Bizantiski pjesnik Mazaris, iz XVI vijeka, zabilježio je da na Poloponezu živi 7 naroda, među kojima spominje i Cigane. I grčki putnici iz ovog vijeka pričali su da u blizini grada Modona živi mnogo Cigana.¹⁶

Cigani su se iz Grčke rano počeli prebacivati na susjedna ostrva. Tako se spominje da su se neki Cigani 1326 godine prebacili na ostrvo Krf i kad je ono 1370 godine od Anžuvinaca prešlo u vlast Mlečana, ovdje se nalazila jedna ciganska zajednica (foedum acingarum).¹⁷

Značajnije grupe Cigana prebacivale su se preko Fyrgia, Bihinia i Helesponta na Balkansko Poluostrvo, odakle su se kasnije raseljivali po ostalim dijelovima Evrope.¹⁸

Grčki jezički elemenat, koji je naročito naglašen u ciganskom jeziku na evropskom kontinentu, očito dokazuje, da su grčke zemlje bile glavni teritorij preko koga su se Cigani naseljavali u Evropu.

POJAVA CIGANA U JUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA

Istoriski materijal o pojavi i o prošlosti Cigana u jugoslovenskim zemljama dosta je oskudan. To naročito vrijedi za period srednjovjekovnih naših država. Otud je i razumljivo da se o ovom pitanju dosad malo zna u našoj nauci.

Konstantin Jireček u svom poznatom djelu Istorija Srba veli: »S Turcima dođoše u jugoslovenske zemlje dotle nepoznati Cigani (Cingani), zvani u dubrovačkoj književnosti Jeđupci. U dubrovačkim arhivskim knjigama pominju se oni

¹³ Tayyib Gökbilgin, isti rad, str. 421.

¹⁴ Isto.

¹⁵ T. Đorđević, isti rad, str. 432 — T. Gökbilgin, isti rad str. 421.

¹⁶ T. Gökbilgin, isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

tek od 1423 g. kao posluga trgovaca, trubači, bubnjari, pa čak i kao kovači lažnog novca.«¹⁹

Tihomir Đorđević govoreći o pojavi Cigana u ovim krajevima kaže: »Kad su Cigani prvi put došli na zemljište Kraljevine Srbije ne zna se. Istoriski spomenici, ni srpski, ni strani, nemaju o tome apsolutno podataka. Ali, prema onome što pomenusmo, kad su Cigani došli u zemlje susedne Srbiji (Krit 1322, Krf 1326, Vlaška 1370 g.), moglo bi se uzeti da ih je i u Srbiji moralo biti već u 14 veku.«²⁰

Tihomir Đorđević nije imao istoriskih podataka o pojavi Cigana u našim istočnim zemljama, ali je vršio naučna ispitivanja u jeziku onih Cigana koji su živjeli na teritoriju Srbije i na osnovu dobivenih rezultata i rasprostranjenosti Cigana po Srbiji došao je do izvjesnih zaključaka. Po njemu, svi Cigani u Srbiji nisu došli odjedanput, niti samo s jedne strane. Za Turske Cigane, koji su za nas ovdje i najinteresantniji, Tihomir Đorđević kaže, da se ne može znati kad su došli. »Oni se mogu uzeti kao prvi ciganski sloj na zemljištu Srbije, koji se postepeno pojačavao daljnjim ciganskim nadolascima. Kao posljednji talasi ovih jesu oni koji od skorašnjih vremena dolaze iz Turske u Srbiju i koji ili govore samo turski ili pored ciganskog znaju još i turski.«²¹

I Milenko Filipović osvrćući se na pojavu i istorijat Cigana u našim zemljama između ostalog veli: »Poznato je da su Cigani došli u južnoslovenske zemlje s Turcima.«²²

Prema navedenim citatima, K. Jireček, T. Đorđević i M. Filipović pojavu Cigana u jugoslovenskim zemljama datiraju dolaskom Osmanlija u ove krajeve. Naša proučavanja istoriskih izvora upućuju da se, izgleda, ovo njihovo mišljenje neće moći održati.

Ako je tačno, da su se Cigani već početkom XIV vijeka pojavili na Peloponezu, Krfu i u drugim krajevima Grčke, lako je vjerovati da ih je tokom prve polovice ovog vijeka moglo biti i na području srpske srednjevjekovne države. Srpski feudalizam u doba cara Dušana uspio je kroz duge vojne pohode od 1331 do 1355 godine da južne svoje granice pomjeri do Soluna, pa čak u Epir i u Tesaliju. I vrlo je vjerovatno, da su se Cigani u ovakvim ratnim prilikama i velikim pomjeranjima u ovim krajevima lako mogli prebaciti i na teritorij srpske države još prvom polovinom XIV vijeka.

Osim toga Hajdeu, poznati rumunjski historičar, u Državnom arhivu u Bukureštu pronašao je arhivski materijal iz manastira Tismania, provincija Olterija, u Zapadnoj Rumuniji, koji potječe od Mirčete Velikoga, datiran je 1387 godine. U jednom od tih dokumenata, koji se odnosi na Cigane, između ostalog stoji: ... Osim ovih, naše veličanstvo potvrđuje donacije koje je učinio moj pokojni stric (ujak) Vladislav-Voda svetom Antoniju u selu Vodici: selo Židovštica, sa livadama, selo Bahnilno, vodenicu na Bistrici i 40 porodica Cigana.²³

Obradujući ovaj dokument Hajdeu naglašava, da treba napomenuti, da ovih 40 porodica Cigana, koje su navedene u dokumentu nije poklonio Mirča Veliki, nego je on to samo osnažio kao donaciju jednog od njegovih predaka: ili njegovog

¹⁹ Konstantin Jiriček, *Istorija Srba*, Beograd, 1923, IV., str. 200.

²⁰ T. Đorđević, spomenuti rad, str. 433.

²¹ Isto, str. 433—434.

²² Milenko Filipović, *Visočki Cigani*, Narodne Starine, 1932, separat str. 3.

²³ Serboyanu, spomenuto djelo.

oca Radu-Voda, ili njegovog brata Danu-Voda ili njegovog strica (ujaka) Vladislav-Voda, rođaka Stefana Dušana. U svakom slučaju, prema ovom dokumentu, Cigani poklonjeni manastiru Tismanu pretstavljali su donaciju, učinjenu u trenutku kada je car Srba na isti način oktroisao Cigane manastiru Arhandela u Prizrenu oko 1348 godine.²⁴

Serbojapu je u izvodu donio i tekst ovog dokumenta, kojim je prema mišljenju Hajdeu-a car Dušan neke Cigane poklonio manastiru Arandela u Prizrenu, koji glasi: A se cingarie: protomaistoru, Bojko Zlatarevik, Vasilu Presveticiku, Sokoli Sukiasoviku... da daje vsako godište četrideseti koni ploči.²⁵ Hajdeu je ovaj dokumenat uzeo iz »Knjige donacija« cara Dušana. Ovaj isti podatak objavio je Dr. Šafarik 1862 godine u svom radu »Hrisovulja cara Stefana Dušana kojom osniva manastir-Sv. Arandela Mihaila i Gavrila u Prizrenu godine 1348(?). I Stojan Novaković je ovu hrisovulju uvrstio u svoje »Zakonske spomenike srpskih država srednjeg veka.«

Ako uporedimo tekst ovoga dokumenta, kako ga je donio Hajdeu, sa tekstem Dr. Šafarika, koji je objavljen na osnovu originala i sa tekstem Novakovića koji je donesen prema Šafariku, može se utvrditi da je Hajdeu pogrešno shvatio cio ovaj dio hrisovulje, koji se odnosi na poklon Cigana spomenutom manastiru. Mi držimo, da je i Hajdeu ovaj dokumenat uzeo iz citirane hrisovulje koju je objavio Dr. Šafarik, a koju Hajdeu naziva »Knjigom donacija« cara Dušana.

Dr. Šafarik u spomenutoj hrisovulji ovaj podatak ovako donosi: A се цингарие: протомаисторъ Раѣко, Боико Златаревикъ, Василь Прѣсветичикъ, Соколь Соукьясовикъ, Коста Гонъшинъ зеть, Гюрко Димановъ братъ.²⁶

Dr. Šafarik je cijelu hrisovulju objavio onako kako stoji u originalu, bez neke tehničke obrade. Međutim Stojan Novaković u svojim Spomenicima hrisovulju je podijelio na 208 članova. Ovaj stav, o kome je ovdje riječ, po Novakoviću dolazi pod 197 član. On je ovim članom, koji se potpuno podudara sa gornjim Šafarikovim tekstom, jasno odredio smisao ovog dijela hrisovulje. Hajdeu je međutim, kao što smo to malo ranije spomenuli, pogrešno shvatio smisao ovog dijela hrisovulja i tako po njemu ispada da spomenuti cingarije svake godine daju po četrdeset konjskih ploča, a u Novakovićevoj obradi to se odnosi na lica spomenuta pod članom 199.²⁷

Glavno težište u ovom podatku za nas pretstavlja značenje same riječi cingarije. Spomenuli smo da Hajdeu ovaj podatak ističe kao istoriski dokumenat, kojim car Dušan Cigane poklanja manastiru Arhandela u Prizrenu.

Međutim, prema Đuri Daničiću riječ cingарь = ngr. cangaris-sutor: шьвци, цингарие, оуздарие, ковачие.²⁸ Dakle, prema Đ. Daničiću u ovom podatku nije riječ o Ciganima, nego o nekoj vrsti zanatlija, ili o šivcima, ili remenarima, ili o kovačima, koji su dati manastiru Arhandela u Prizrenu.

Ako, međutim, ovaj podatak ne uzmemo izolovano od prethodnog i kasnijih članova hrisovulje, koji neposredno iza njega dolaze, možda bi mogli doći i do drugog zaključka. Naime, u čl. 196 spominju se šivci, u čl. 197 cingarije, u čl. 198 remenari, u čl. 199 neka lica koja će godišnje davati po četrdeset konjskih ploča,

²⁴ Isto, str. 45—46.

²⁵ Isto.

²⁶ Glasnik društva srpske slovenosti, 1826, sv. XV, str. 309.

²⁷ Stojan Novaković, spomenuto djelo, str. 700.

²⁸ Đuro Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih, Beograd, 1864, sv. III, str. 454.

pod čl. 200 spominje se neko lice koje će davati godišnje 3 lisičije kože i pod čl. 201 spominju se kovači. U svim spomenutim članovima manastiru se ustupaju lica, koja će sa svojim zanatskim produktima podmirivati potrebe manastira. Ako se ponaosob određuju pojedine vrste zanatlija za ovaj manastir, nama izgleda čudno da se posebno spominju цинариџе, koji bi po tumačenju Đ. Daničića obuhvatali skoro sve navedene zanatlije u spomenutim članovima. Ovaj nas momenat upućuje da se možda 197 član hrisolulje odnosi na Cigane.

Dok je u svim navedenim članovima određeno šta pojedina lica imaju davati manastiru, dotle u 197 članu su navedena samo imena lica — Цинариџе, bez da im je određeno šta imaju proizvoditi za manastir. Na osnovu ovoga moglo bi se zaključiti, da se ovaj član zbilja odnosi na Cigane, koji se kao radna snaga — robovi poklanjaju spomenutom manastiru, a da tu nije riječ o nekim zanatlijama.

Osim toga, izgleda nam da bi riječ цинарџъ nekako više sličnosti imala sa romanskom riječju Zingari-Ciganin, nego sa novogrčkom riječju cangaris, kako to zastupa Đ. Daničić. Napominjemo, da nam mišljenje Daničića, da ova riječ označava sutora, izgleda, nije dovoljno potkrepljeno, jer on ovo svoje mišljenje bazira jedino baš na samom ovom podatku iz hrivolulje cara Dušana.

Osim toga i kod Du Cange stoji: cingarus, cingerus i zingarus da označava Ciganina (Glossarium mediae et infimae latinitatis, 1883, II., str. 331). I kod Antoniusa Bartala, stoji, da Zingarus, Cziganus označava Ciganina (str. 708).

Dakle, na osnovu svega izloženog mi smo mišljenja, da se pod riječju цинариџе, na ovom mjestu mislilo na Cigane. I ako to usvojimo, tad bi pojavu Cigana u jugoslavenskim zemljama mogli datirati oko 1348 godine.

Turski istoričar Tayyib Gökbilgin, obarađujući u Islamskoj Enciklopediji pojavu Cigana u balkanskim zemljama između ostalog veli: »Sirp kirali Stefan Dušan 1348 de cingenelere bir manastir vermişti.« To znači: »Srpski kralj Stefan Dušan 1348 godine Ciganima je dao jedan manastir.«^{28a}

Iz gornjeg rada, koji nema pojedinačnih bilježaka u kojima bi se pisac pozivao na izvore za svaku navedenu istorisku činjenicu, ne možemo saznati gdje je on naišao na ovakav podatak. Mi sumnjamo u njegovu autentičnost, jer je vrlo čudno da car Dušan Ciganima, koji su u uvijek bili vjerski indiferentni, daje manastir za njihove vjerske potrebe. Vjerovatno, da je T. Gökbilgin znao za spomenuti podatak, da je car Dušan neke Cigane poklonio manastiru Arhandela u Prizrenu oko 1348 godine, ali je pogrešno shvatio njegov smisao.

Dosad se držalo da se Cigani u našim zapadnim zemljama u istoriskom materijalu najranije spominju u Zagrebu 7 maja 1378 g. »Item Cigan Nicolaus Cigan contra Petrum primo citatus non comparavit«²⁹ i u spisku eksuomuniciranih lica od strane zagrebačkog biskupa 1397 g. u kome se spominje i Nicolaus carnifex, Cigan dictus.³⁰

Međutim, dosad poznati nastariji spomen Cigana u ovim krajevima bio bi iz 1362 g. u Dubrovniku. Naime, 5 novembra te godine na molbu Ciganina Vlaha i Vitane Dubrovačka republika upućuje pismo Radenu Bratoslaviću, dubrovačkom

^{28a} T. Gökbilgin, isti rad, str. 421—422.

²⁹ Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, V., str. 127.

³⁰ Isto, I., 383.

³¹ Dr. Jorjo Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke republike, Beograd 1935, knjiga I, str. 101.

zlataru, da do 10 t. mj. povrati osam corigia srebra, koje su mu spomenuti Cigani dali u depozit.³¹ Prema ovome podatku Cigani se spominju u Dubrovniku, ne od 1423 g., kako to navodi K. Jiriček, nego već od 1362 g.

Iako nema nikakvih izričitih podataka da je Cigana bilo u Bosni i Hercegovini u predosmanskom periodu vlasti, ipak na osnovu nekih okolnosti moglo bi se indirektnim putem dokazati da ih je i tada moglo biti u ovim krajevima.

Činjenica, da je Cigana bilo u Hrvatskoj i u Dalmaciji prije nego što su Osmanlije osvojile Bosnu upućuje da su se Cigani, koji su uvijek bili u stalnom pokretu, tada vrlo lako mogli prebaciti u Bosnu i Hercegovinu, koje su, kako je poznato, održavale dobre trgovačke veze za ono vrijeme sa Hrvatskom i Dalmacijom.

Ovu našu hipotezu potkrepljuju i dva turska dokumenta iz 1565 godine. U jednom od njih spominje se da je Ciganin Memko sin Radosava sarajevskom sudu tužio Ciganina Pirnana sina Vukobrada koji ga je nožem ranio.³² A u pet sudskih zapisnika spominje se Ciganin Smoljan, koji je u to vrijeme u sarajevskoj okolici bio poznat kao vještak za vađenje kamena iz mokraćne bešike i za vršenje operacije bruha.³³

U ovim dokumentima u oči upadaju imena Radosav, Vukobrad i Smoljan. Vrlo je interesantna pojava da Cigani u Bosni nose prava slavenska imena 1566 godine, tj. nakon pune 103 godine od pada ove zemlje pod osmansku vlast. I baš ovi podaci bi nam mogli baciti nešto više svjetlosti na pitanja pojave Cigana u Bosni.

Ako u datiranju pojave Cigana u jugoslovenskim zemljama usvojimo navedeno mišljenje koje dosad o tom postoji u našoj nauci, tj. da su Cigani s Osmanlijama došli u naše zemlje, tada će nam se nametnuti pitanje: Ako je tačno da su Osmanlije Cigane doveli u jugoslovenske zemlje, kako onda da Cigani čak i 1566 godine (nakon 103 godine od pada Bosne pod osmansku vlast) nose čisto slavenska imena? Bilo bi, valjda, prirodno da su se Cigani, inače vjerski indiferentni, došavši u dodir s Osmanlijama i potčinivši se njihovoj vlasti, islamizirali i preuzeli muslimanska imena? Međutim, ovi podaci nam to ne govore. Ili, ako i usvojimo da su Cigani u naše zemlje došli zajedno s Osmanlijama, ali, s tim da ne prihvatimo da su se oni došavši u dodir s Osmanlijama i islamizirali, u tom slučaju bi trebali da zadrže svoja ciganska imena. Ovi podaci, međutim, ni to ne pokazuju.

To znači, da ostaje još jedina mogućnost, da su se Cigani u Bosni počeli pojavljivati već u doba srednjovjekovne države gdje su se prilagodili novoj sredini i primili slavenska imena, koja su eto zadržali čak do 1566 godine kad su već mnoga sela u sarajevskom kadiluku bila islamizirana.

Činjenica, da je car Dušan oko 1348 godine prizrenskom manastiru Aranđela Mihaila poklonio neke Cigane; da se već 1368 godine Cigani spominju u Dubrovniku, a u Zagrebu 1378, i naša iznesena hipoteza o pojavi Cigana u Bosni i Hercegovini upućuje, da se pojava Cigana u jugoslovenskim zemljama datira za najmanje bar nekoliko decenija ranije nego što je dosad postojalo mišljenje u našoj istorijografiji.

³¹ Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 2, str. 370. Vidi faksimil 1, str. 145 i dokumenat 1, str. 171.

³² Isto, str. 426, 427 i 428. Vidi faksimil 2, str. 145 i dokumenat 2 i 3, str. 171—172.

PRAVNI POLOŽAJ CIGANA

Iz vrlo oskudnih istoriskih podataka o Ciganima iz srednjevjekovnih naših država tek možemo samo nazreti njihov pravni položaj. Tako iz hrisovulje cara Dušana, kao i iz donacije iz jednog od Mirčetinih predaka vidimo da su Cigani tretirani kao robovi. Citirani podatak iz Dubrovnika iz 1362 g. ukazuje nam na njihov povoljniji pravni položaj u Dubrovačkoj republici. Tu vidimo da imaju pravo da preko vlasti traže da im se povрати srebro koje su oni dali dubrovačkom zlataru Radenku Bratoslaviću na čuvanje.

Međutim, mnogo više sačuvanih turskih dokumenata o Ciganima omogućuje nam da bolje možemo sagledati njihov pravni položaj za vrijeme osmanske vlasti u našim zemljama.

I pored toga što je osmanski feudalizam, kao i inače feudalizam uopće, prijekim okom gledao na Cigane, ipak su oni, koliko se to da zaključiti na osnovu izvornog materijala kojim raspolazemo, imali skoro ista građanska prava i dužnosti kao i većina ostalih pripadnika Osmanske carevine.

Sultan Sulejmanova kanunama o Ciganima u Rumeliskom vilajetu iz 1530 godine, koliko nam je poznato, najstariji je zakonski spomenik Osmanske carevine, kojim se reguliše pravni položaj Cigana u toj državi.³⁴ U njemu je, kao i inače u drugim zakonima osmanskog feudalizma, kojim se reguliše pravni status podanika, jednostrano regulisan položaj Cigana, tj. fiksirane su njihove dužnosti prema državi, a da ni jednom riječju nisu spomenuta i njihova prava. Od 12 članova, koliko ih ima ova kanunama, 10 ih reguliše poreze koje Cigani plaćaju i način njihovog ubiranja u slučajevima kad pojedini Cigani odbjegnju sa svojih mjesta, dok 2 člana određuju u kojim će vojnim formacijama u slučaju rata učestvovati Cigani iz pojedinih krajeva.

Tekst ovog zakona u prevodu glasi:

1. Stanbolski, jedrenski, i drugi rumeliski Cigani-muslimani na svaku kuću i na svakog inokosnog plaćaju po 22 akče poreza (resim), a Cigani-nemuslimani na svaku kuću i na svakog inokosnog plaćaju po 25 akči ispenče, a na udovice daju po akči poreza (resim).

2. Ciganke, koje se prostituišu u Istanbulu, Jedreni, Plovdivu i u Sofiji, svakog mjeseca plaćaju po 100 akči globalnog poreza (kesim).

3. Mladarine (resmi arusane) i globe (cürm ve cinayet) neka po zakonu plaćaju kao i ostala raja.

4. Kad se pronađu Cigani koji su se kapricirali i sklonili se u drugi kadiluk, ili u zaklonjena mjesta, neka ih ukore i strogo kazne, te povrate u njihov kadiluk. Neka se stavi u dužnost starješinama katuna, njihovim čehajama i njihovim pomoćnicima da pronađu i dovedu Cigane koji su pobjegli iz njihova džemata. Neka ih drže u zaptu (kad bude vrijeme za kupljenje poreza) da se ne bi izgubila carska daća (harci padišahi) i divanski nameti (avarızı divaniye).

5. Upravnik Ciganskog sandžaka (Çingane sancagi-beyi) raspolaze sa globama (cürm ve cinayet), sa kaznama za teška krivična djela (siyaset), običajnim porezima (rusumi örfiye) i badihavama (dobivenim) od Cigana koji pripadaju Ciganskom sandžaku. Od ovoga se izuzimaju (spomenuti porezi) od Cigana koji su

³⁴ Barkan, Kanunlar, İstanbul, str. 249—250.

upisani kao raja na vakufima, hasovima, mulk-imanjima, zijametima i na timarima. Vilajetski sandžak-bezi (Vilajet sancagi-beyleri), njihove subaše, dvorjanici (kapu halki), janičari i drugi neka se ne miješaju.

6. Gospodar raje (raiyyet sahibi) raspolaže sa porezom (resim), ispendžom, običajnim porezima (resumi ōrfiye), novčanim kaznama za teška krivična djela (siyasetler) i sa badihavama (dobivenim) od Cigana sa vakufa, hasova i od onih Cigana koji su raja emlaka, zaima i timarnika. Oni (to) uživaju. Upravnik Ciganskog sandžaka (Çingene sangagi beyi), vilajetski sandžak-bezi (Vilayet sancagi beyleri), subaše, niti ma ko drugi neka se ne miješa. Gospodari raje raspolažu i svim stvarima koje se događaju kod Cigana.

7. Ako Cigani-muslimani budu putovali, dolazili na konak i družili se s Ciganima-nemuslimanima, nakon što se ukore platiće porez (resim) Cigana-nemuslimana.

8. Cigani koji u rukama imaju carske odluke plaćaju samo carski harač (haracı padişahi), a ne plaćaju divanske namete (avarızı divaniyē), ispendž i ostale običajne poreze.

9. Cigani u nahiji Braničevo³⁶ u Smederevskom sandžaku na svaku kuću državi plaćaju po 80 akči florije (resmi flori).

10. Oni koji Ciganima upravljaju u Nikopoljskom vilajetu u rat idu na strani Nikopljskog sandžaka.

11. Cigani koji su u Nikopoljskom vilajetu nakon što plate svoj ispendž na svaku kuću i na svakog inokosnog daju po 6 akči zvanog kaftanluka, kao ekvivalent za globe (cŕrm).

12. Oni koji upravljaju niškim Ciganima u rat idu na strani smederevskog sandžaka, a ostali zaimi i timarnici većinom pripadaju Pašinom sandžaku.

Iz ovog zakona proizlazi da su porezi, koje su Cigani plaćali, uglavnom, bili izjednačeni sa visinom poreza koje su plaćali i drugi podanici Carevine, s tim da se i ovdje kao i inače postavlja razlika između muslimana i nemuslimana. Tako naprimjer dok su uopće muslimani na ime poreza resmi çift plaćali od 22 do 57 akči, već prema kraju u kojem su se nalazili, dotle Cigani-muslimani plaćaju najmanji iznos od 22 akče poreza (resim).

Podanici-nemuslimani koji su oženjeni plaćaju po 25 akči ispenče, kako za sebe, tako i za svoje sinove koji su već postali dužni da plaćaju harač, a od udovica koje nemaju çiftluka naplaćuje se po 6 akči godišnje.³⁷ Ovi su svi propisi u potpunosti vrijedili i za Cigane-nemuslimane.

Slovom ovog zakona izričito je naglašeno da i za Cigane vrijede isti propisi koji vrijede i za ostale podanike u pogledu plaćanja mladarine (resmi arusane) i za globe (cŕrm ve cinayet). Važno je i ovdje napomenuti da su po zakonskim propisima toga vremena visine ovih pristojbi odmjeravane prema vjerskoj pripadnosti dotičnih, ali sad s tom razlikom što su nemuslimani plaćali samo ½ mladarine i ½ globa od onih iznosa koji su bili određeni za muslimane u istu svrhu.³⁸

³⁶ Pisac je ovu riječ donio u arapskom alfabetu برانچيکو. Mi smo mišljenja da to označava naše Braničevo.

³⁷ Hamid Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana zakonodavca, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1950. IV—V., str. 333.

³⁸ Isto, str. 346 i 307.

Teokratska politika Osmanske carevine do punog svoga izražaja došla je u zakonskom propisu da se Ciganima-muslimanima zabranjuje da se druže s Ciganima-nemuslimanima, a u koliko bi to bilo da će se dotični »griješnik« okarakterisati kao nemusliman i da će platiti porez koji plaćaju Cigani-nemuslimani. Teško je odrediti pravu svrhu ovog propisa. Moguće, da je zakonodavac na ovaj način htio da se onemoguće eventualne spekulacije pojedinih Cigana-nemuslimana, koji bi se našli u društvu Cigana-muslimana da ne plate odgovarajući svoj porez, već da plate porez Cigana-muslimana, tvrdeći da su i oni muslimani.

Najinteresantniji propis ovoga zakona je da Ciganke koje se prostituišu u Istanbulu, Jedreni, Sofiji i Plovdivu svakog mjeseca plaćaju po 100 akči globalnog poreza (kesim). Vrlo je čudno da teokratska Osmanska carevina jednim ovakvim propisom, kojem slična nismo mogli naći u pravnoj istoriji balkanskih zemalja, toleriše i ozakonjenjuje prostituciju. Možda je to diktirala tadašnja društvena potreba kad su mase vojske preko ovog jugoistočnog dijela Balkana, koji stvarno pretstavlja most između Azije i Srednje Evrope, prebacivane u Evropu na velike osvajačke pohode. I ovako veliko oporezivanje³⁹ svjedoči da je prostitucija u ovim krajevima u to vrijeme bila uzela velikog maha.

Interesantno je da u ovom zakonu nije spomenuta mehterija — porez koji su plaćali svirači-mehteri u osmanskoj vojsci, obzirom da su mehteri, kako izgleda, većinom bili regrutovani iz redova Cigana. Šestorica Cigana-mehtera u jajačkoj tvrđavi 1693 (1105) uputili su pretstavku bosanskom valiji da ih oslobodi da ne plaćaju mahteriju, jer su platili džizju. I valija je bio izdao naređenje jajačkom kadiji da se od spomenutih Cigana ne naplaćuje mehterija sve dok budu vršili mehtersku dužnost.⁴⁰ Nismo mogli ustanoviti koliko je iznosila mehterija.

Opće je poznato da su nemuslimani u Osmanskoj imperiji plaćali džizju, kao neku vrstu ekvivalenta zato što nisu učestvovali u ratovima. Međutim, imamo veliki broj podataka da su i Cigani-muslimani zajedno s Ciganima-nemuslimanima podliježali plaćanju džizje. Mi ćemo ovdje donijeti nekoliko turskih izvornih podataka o ovom pitanju.

Jedna ciganska porodica idući 1692/3 (1104 g.) iz Mrkonjić Grada u Jajce pade u ruke kotarskih odmetnika (eškija) i morale se otkupiti da bi se oslobodila. Zato je domaćin ove porodice zbog vrlo bijednog materijalnog stanja molio bosanskog valiju, da ga oslobodi od plaćanja poreza. Nato je valija posebnim naređenjem upućenim jajačkom kadiji spomenutog oslobodio od plaćanja džizje, teftišleme i od drugih poreskih obaveza.⁴¹

Šest Cigana-muslimana, koji su bili mehteri u jajačkoj tvrđavi 1693/4 (1105) godine mole bosanskog valiju da ih oslobodi od plaćanja poreza zv. mahterije, napominjući da su oni platili džizju.⁴²

Ciganin Alija, sin Kurtov uputio je molbu bosanskom valiji da ga oslobodi od plaćanja džizje, obrazlažući svoju molbu tim, što se on već više godina nalazi u službi sarajevske menzilhane, a od izvjesnog vremena bolestan je i nesposoban

³⁹ Da bi mogli pretstaviti kako je ovaj mjesečni porez bio vrlo visok, spomenućemo da je naprimjer Turhan, sin Husejinov krajem juna 1557 g. u Sarajevu za 260 akči prodao dva vola Ilijasu, sinu Jusufovu. (Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil 2, str. 172). Novembra-decembra 1557 (safer 965 g.) jedan vo u Sarajevu prodan za 70 akči (Tariki Enveri, sv. II, str. 134).

⁴⁰ Orijentalni institut, sidžil br. 10, 23 a.

⁴¹ Isto, 38 a. Vidi dokumenat 7, str. 177.

⁴² Isto, 23 a. Vidi dokumenat 9, str. 178—179.

za rad. Valija je i u ovom slučaju udovoljio molbi spomenutog Ciganina, naredivši 7 juna 1801 (25 I 1216) sarajevskom kadiji, džizjedaru i drugim funkcionerima da se spomenuti oslobodi od plaćanja džizje.⁴³

U osmanskoj vojsci u borbama protiv Austrije u Posavini proljeća 1788 godine nalazio se izvjestan broj Cigana iz Bosne. Za naročito pokazano junaštvo u ovim borbama age i posada Novske tvrđave zahtjevali su da se ovi Cigani oslobode od plaćanja džizje. Nato je bosanski valija Bećir-paša izdao naređenje sarajevskom kadiji i ciganskom džizjedaru da se 23 Ciganina oslobode od plaćanja džizje. Za svakog je bilo izdano posebno naređenje o ovom oslobađanju. Svi su ovi Cigani bili muslimani. Među njima se naprimjer spominje Murad-oglu (Muratović) Mustafa, Ahmed-oglu (Ahmetović) Salih, Sulejman-oglu (Sulejmanović) Hasan, Duran Bajraktar-oglu (Bajraktarević) Ahmed, Alija, ciganski buljubaša, Omer Kudurić i Pindžo Ibrahim.⁴⁴

Da su i Cigani-muslimani podliježali plaćanju džizje, tomu jedini razlog možemo naći u činjenici što su oni kao muslimani bili vjerski indiferentni, a to je za tadašnja shvatanja dovoljno bilo da se pri oporezivanju oni tretiraju skoro kao i Cigani-nemuslimani. Na to nam ukazuje jedan kadiski hudžet iz Bitolja, datiran početkom aprila 1657 g. (polovina džumada II. 1067 g.). Ovim dokumentom bio je riješen spor između Abdulkerima-čelebije i hadži Ahmed-bega, sakupljača ciganske džizje, s jednu stranu i hadži Hasana, potkivača iz Bitolja, s drugu stranu. Prvi su od hadži Hasana zahtjevali da kao Ciganin plati džizju, a on je to energično odbijao, dokazujući da on uopće nema nikakve veze s Ciganima. Tim povodom u ovu presudu je unesena muftiska decizija po pitanju ubiranja poreza od Cigana iz koje uglavnom proizlazi da se džizja neće naplaćivati ni od onih Cigana koji su muslimani i vrše osnovne islamske dužnosti, tj. vrše pet dnevnih molitvi, hodočaste Kabu i koji s Ciganima nemaju nikakve veze, ni dodira. Prema tome, svi Cigani-muslimani koji se ne pridržavaju vjerskih propisa dužni su bili da plaćaju džizju. I na osnovu spomenute muftiske decizije bitoljski kadija je izdao naređenje da se od spomenutog hadži Hasana ne naplaćuje džizja.⁴⁵

Omer-aga, ciganski džizjedar za teritorij Sarajevske nahije i kadiluka 1693/4 (1105 g.) sarajevskom sudu je tužio Ciganina Selima, sina Osmanova iz Sarajeva, koji izbjegava da mu plati džizju. Optuženi je u svojoj odbrani izjavio da je on sin muslimana i da je i sam musliman, da stanuje u muslimanskoj mahali i da s mahalljanima zajedno plaća terete (poreze); da šta više zajednički s muslimanima vrši pet dnevnih molitvi i svoju djecu daje u mekteb da bi sa drugom djecom naučila Kur'an; da se on bavi svojim poslom, a da mu se žena kloni stranih lica i da on na osnovu svega toga posjeduje deciziju i carsku zapovjest po kojoj je oslobođen od plaćanja džizje. Sud je uvažio gornje navode i dokaze optuženog i donio odluku da spomenuti džizjedar nema pravo da od njega traži džizju.⁴⁶ Iz ova dva podatka proizlazi, da su Cigani muslimani načelno plaćali džizju, a od džizje su jedino mogli biti oslobođeni ako bi dokazali svoju religioznost i revnosno vršenje vjerskih dužnosti.

⁴³ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 40, str. 236. Vidi dokumenat 14, str. 184.

⁴⁴ Svi se ovi podaci nalaze na raznim stranama sidžila br. 30 u Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

⁴⁵ Drž. Arhiv NR Makedonije u Skoplju, sidžil br. 15, 38 a. Vidi dokumenat 5, str. 174—175.

⁴⁶ Gazi Husrevbegova biblioteka, Tarihi Enveri, sv. IV, str. 152. Vidi dokumenat 8, str. 177—178.

Osim ovoga imamo još nekoliko podataka, iz kojih se da zaključiti da vlasti ni najmanje nisu držale do vjerskog uvjerenja Cigana-muslimana, ili bolje reći, da su ih smatrale samo za nominalne muslimane. Naime, u nekoliko carskih fermana koji se odnose na ubiranje poreza od Cigana upotrebljena je ovakva stilizacija: Kiptiyan naminda olanlardan... To bi značilo: Od Cigana, koji su po imenu (nazovi) muslimani...⁴⁷

Da su vlasti s nepovjerenjem gledale na vjersko ubjedenje Cigana-muslimana, vidimo i iz činjenice da uz imena pojedinih Cigana uvijek bezuvjetno dolazi riječ Ciganin, kao apozicija, dok uz imena drugih muslimana ne spominje se njihova nacionalna pripadnost. Takav je isti slučaj bio kad se vršio popis stanovništva. Tu nailazimo da se posebno iskazuju muslimani, a posebno Cigani-muslimani.⁴⁸

Poznato je da su se prihodi od džizje uglavnom trošili u vojne svrhe, ali naš materijal pokazuje da su se iz džizje ubirane od Cigana isplaćivale prinadležnosti službenika nekih džamija i medresa. Tako je između 10—20 avgusta 1648 g. (kraj redžepa 1058 g.) Ishak-halifi izdan carski berat za vršenje profesorske dužnosti u hadži Velijinoj medresi u Mostaru sa dnevnicom od 31 akče, koja će mu se isplaćivati iz ciganske džizje džamata Kurt, koji pripada Mostaru.⁴⁹

I službenici sultan Sulejmanove džamije u Blagaju isplaćivani su iz džizje ubrane od Cigana. Tako naprimjer u dekretu izdanom 24 septembra 1769 (23 džumada I 1183 g.) stoji da će se dnevnicke novopostavljenom propovijedniku (vaiz) spomenute džamije šejh Mehmed Arifu, sinu Mehmedovu, koji je na tu dužnost postavljen nakon smrti njegovog brata profesora šejh Muhamed ef. isplaćivati iz ciganske džizje, ubrane u Hercegovini.⁵⁰

S istim prinadležnostima, koje se imaju isplaćivati iz istih izvora, 9 decembra 1796 (8 džumada II. 1211 g.) carskim beratom je za propovijednika iste džamije postavljen šejh Alija.⁵¹

Sultanovim beratom od 20 oktobra 1839 (11 šabana 1255) Osman-halifa je postavljen za imama i hatiba spomenute džamije sa dnevnicom od 19 akči, koja će mu se isplaćivati iz ciganske džizje ubrane u Bosni, a blagajski kadija je krajem februara ili početkom marta 1846 (kraj rebia I 1262 g.) izdao hudžet kojim se zvanično potvrđuje da je spomenuti Osman na ime vršenja gornjih dužnosti za 1845/6 (1262 g.) primio 42 groša iz ciganske džizje.⁵²

Iz jednog dokumenta u sidžilu sarajevskog suda iz 1794/5 (1209 g.) saznajemo da je hatib šejh Ahmed-čelebijine džamije u Sarajevu svoju dnevnicu od 15 akči primao iz ciganske džizje u Bosni.⁵³

Pitanje ubiranja poreza uopće od Cigana pretstavljalo je problem finansijske politike Osmanske imperije kroz cijelo vrijeme njene vlasti u jugoslovenskim zemljama. Cigani su kao nomadski elemenat, uglavnom, stalno bili u pokretu, a u koliko možda neki od njih i nisu bili, događalo se da su u vrijeme ubiranja poreza bježali sa svojih prebivališta, da bi izbjegli plaćanje poreza. Time su u

⁴⁷ Drž. Arhiv NR Makedonije, sidžil br. 28, str. 80, sidžil 27 str. 117—118.

⁴⁸ Orijentalni institut, br. 3123.

⁴⁹ Isto, sidžil br. 3, 26 a.

⁵⁰ Isto, sidžil br. 50, 15 b.

⁵¹ Isto, sidžil 55, 31 b.

⁵² Isto, sidžil 57, 15 a.

⁵³ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 35, str. 42.

veliko bile nanošene materijalne štete državnom fiskusu, a pojedinci se nisu htjeli primati zakupa ciganskih poreza. Tako iz fermana od 9 novembra 1694. (21 reb. I 1106 g.) saznajemo da se posljednjih nekoliko godina niko nije htio primiti da ubire ciganske poreze na području bosanskog, zvorničkog i kliškog sandžaka, jer im je vrlo teško bilo utjerati poreze od Cigana.⁵⁴

Zato od XVI vijeka nailazimo na uputstva i naređenja viših organa vlasti, kako da se obezbijedi naplata poreza od pojedinih Cigana makar oni i odbjegli sa svojih prebivališta, ili od onih Cigana koji budu tvrdili da su porez platili na drugom mjestu, odnosno da su ma iz kojeg drugog razloga oslobođeni od plaćanja poreza i slično. Najiscrpnija uputstva za ubiranje ciganskih poreza sadržana su u jednom fermanu iz 1564 g. (972.); gdje se između ostalog kaže:

Kad Cigani, koji su ubilježeni u defter pobjegnu sa svojih mjesta i nastane se po gradovima, selima, na mulk i na vakufskim imanjima ili na nekim drugim mjestima, tad su njihove džematbaše, čehaje i njihovi rodaci dužni da zahtijevaju od lica, koja su u defter ubilježena kao njihovi jamci (kefiller), da ih pronađu i dovedu i da se od njih naplati porez. Kad se od nekih Cigana, koji nisu uneseni u defter, zatraži da plate porez, i oni odgovore: »Platili smo na drugom mjestu« — tad su dužni da to dokažu zvaničnom priznanicom (hudžet ve tezkere). Međutim, ako neki Cigani prilikom ubiranja poreza odgovore: »Mi se kao raja vodimo na izvjesnom vakufskom, odnosno na mulk imanju« i da su iz tog naslova oslobođeni od plaćanja poreza, naređuje se da je i tu tvrdnju potrebno provjeriti.⁵⁵

Ni gornji, ni ma koji drugi nama poznati zakon ne reguliše prava Cigana u Osmanskoj imperiji. O njima tek možemo saznati iz drugih istoriskih izvora. Mi smo proučavajući ovo pitanje na osnovu domaćih turskih izvora došli do ovih rezultata.

Cigani su uživali građanska prava. Država je pružala pravnu zaštitu i zadovoljštinu svakom Ciganinu, koji je bio fizički povrijeđen. Evo nekoliko primjera o tome.

Ciganin Memko, sin Radosavov krajem jula ili početkom avgusta 1565 (početak muharema 973 g.) sarajevskom sudu je tužio Ciganina Pirnana, sina Vukobradova koji ga je nožem ranio u nogu i nogom udario u leđa.⁵⁶

Cigačin Kurt iz Prilepa bitoljskom sudu je tužio neka lica koja su ga napala i oduzela mu neke vrijedne stvari. I pored toga što su neki seljaci iz istoga sela iz kojeg su bili optuženi, branili ih, ipak je sud uvažio tužbu Ciganina Kurta i izjave njegovih svjedoka.⁵⁷

1650. (1060 g.) Ciganin Stojan, sin Jovanov iz ciganske mahale u Bitolju sudu je tužio nekog Marka koji ga je nožem ranio i zahtijevao je, da se u slučaju, ako bi on podlegao od nanesene rane, sudski goni jedino optuženi Marko. Nakon što je sud proveo istragu, uvažio je optužbu imenovanog Ciganina Stojana.⁵⁸

Kad je prilikom svadbe Sinanovića Saliha iz Žabice, ljubinjnski kadiluk, u Vlahovićima poginuo Ciganin Sulejman, njegova majka i žena podnijele su pretstavku bosanskom valiji, moleći ga da se ubica pronađe i kazni. Nato je valija 13. novembra 1780. (16 zulkade 1194 g.) izdao naređenje ljubinskom kadiji i ostalim

⁵⁴ Orijentalni institut, sidžil br. 10, 66 a.

⁵⁵ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 2, str. 11.

⁵⁶ Isto, str. 370. Vidi faksimil I, str. 145 i dokumentat I, str. 171.

⁵⁷ Drž. Arhiv NR Makedonije, sidžil br. 6, str. 42 b.

⁵⁸ Isto, sidžil br. 11, str. 88.

lokalnim organima vlasti da se u spomenutom selu i na drugim mjestima koja se smatraju sumnjivim provede potraga za ubicom, da se uhvati i da se predvede Bosanskom divanu da se kazni zasluženom kaznom.⁵⁹

Imamo i jedan ovakav slučaj. Kad je jedan Ciganin za počinjeno krivično djelo ubistva po postojećim propisima bio zaslužio smrtnu kaznu (kisas), najviše državno rukovodstvo pokušava sugerisati strankama da se nagode, odnosno da oštećena stranka oprostí Ciganinu koji je počinio ubistvo. Tako je postupila Porta fermanom datiranim između 4—14 februara 1850 (kraj rebia I. 1266 g.) Tu se stavlja do znanja bosanskom valiји Mehmed Tahir paši, bosansko-brodskom naibu i muftiji i ostalim mjerodavnim organima vlasti ako bi otac ili nasljednici pokojnog Pavla, sina Stipanova, iz Odžaka, derventske kadiluk, koga je hotimično ubio Ciganin Mehmed, sin Omerov, iz Dervente pred sudom pristali da se ubici oprostí, odnosno ako bi se s njim nagodili, u tom slučaju bi otpalo da se nad njim izvrši smrtna kazna, a trebalo bi i po postojećim zakonima regulisati pitanje krvarine (diyot). I zbilja 13 marta 1850 (28 rebi II. 1266 g.) otac poginulog odrekao se da se nad spomenutim ubicom izvrši smrtna kazna, bez da je zahtijevao ikakvu novčanu naknadu, te je o tom podnesen izvještaj u Carigrad.⁶⁰

Imamo nekoliko podataka iz kojih se vidi da je vlast intervenisala i poduzimala potrebne mjere da se zaštite i druga prava Cigana. Mi ćemo samo navesti ova dva podatka iz kojih će se to jasno uočiti.

Dok je Ciganin Halil iz sela Ramske, travnički kadiluk bio u Travniku u zatvoru, Ciganin Zejnil i Agan iz Busovače odveli su njegovu ženu, koja se odlukom vlasti do njegovog izlaska iz zatvora nalazila kod njegova tasta. I kad su protekla četiri mjeseca od njegovog izlaska iz zatvora, on 11 decembra 1870. (17 ramazana 1287 g.) upućuje pretstavku Bosanskom vilajetu, moleći da se spomenuti Cigani predvedu Divanu na odgovornost i da mu se povрати žena.

Valija je tog istog dana ovu pretstavku uputio Medžlisi-džinajetu za okrug, da bi o tom dao svoje mišljenje.

I Medžilis je opet istog dana donio odluku da se po ovom predmetu uputi dopis Fojničkom kajmekamluku, u čijem se sastavu nalazi Busovača.

Nakon toga valija istog datuma izdaje naređenje da se dopis uruti spomenutom kajmekamluku što je i učinjeno.⁶¹

Iz ovog dokumenta se vidi da su vlasti Ciganima ne samo pružale zaštitu, nego da se je ovaj slučaj riješio neshvatljivom brzinom.

Jedna grupa od 30 Cigana s Osmanskim posošima bila je otputovala u Brinidziju. Međutim, 1874 (1291) poslanik Osmanske imperije u Rimu javlja Porti, da je ova grupa, kao i još 89 Cigana protjerano iz Italije, jer nisu imali sredstava za život. Nato je Veliki vezir uputio telegram svima vilajetima koji se nalaze na obalama mora, u kome se ističe da je povodom ovih događaja potrebno da se Ciganima koji ne budu imali sredstava za život zabrani odlazak u inostranstvo. Bosanski ajalet je ovo naređenje proveo u život, naredivši svim svojim područnim organima da se pridržavaju ovog naređenja, a Uprava mulk — imanja vodila je evidenciju o imovnom stanju Cigana i davala potrebne podatke kad je to bilo potrebno.⁶²

⁵⁹ Orijentalni institut, sidžil br. 15, 37 b. Vidi dokumenat 13, str. 183—184.

⁶⁰ Isto, sidžil br. 36, 32 b. Vidi dokumenat 18, str. 189—191.

⁶¹ Isto, Vilajetski arhiv, br. 22/70.

⁶² Isto.

Čigani su mogli učestvovati u privredi. Nismo naišli ni na jedan podatak iz koga bi se moglo zaključiti da su im vlasti zabranjivale da se bave izvjesnom vrstom poslova. Samostalno su raspolagali svojom imovinom. Pred sudom su sklapani kupoprodajne ugovore i poklanjali svoju imovinu. Sud je takođe vodio njihove ostavinske rasprave, postavljao skrbnike maloljetnoj djeci i iste razriješavao dužnosti. Evo jednog primjera kako je sarajevski sud postupio u jednom slučaju kad je skrbnik nesavjesno upravljao imovinom jednog maloljetnika. Sud je bio postavio nekog Ciganina Hasana za skrbnika maloljetnom Osmanu, sinu umrle Ciganke Fatime. Maloljetnikova rodbina se žalila sudu na ovog skrbnika da ne vodi dovoljno računa o štićenikovoju imovini, istaknuvši da je skrbnik za 30 groša prodao jednu maloljetnikovu kuću, koju je on od majke naslijedio i da je tako 100% oštetio štićenika. I na njihov zahtjev, sud je nakon što je utvrdio da se spomenuti skrbnik nesavjesno odnosi prema maloljetnikovoju imovini, donio odluku da se isti svrgne s te dužnosti, a da se na njegovo mjesto postavi neki Husejin.⁶³ Ovaj i mnogi drugi podaci govore da je sud skoro redovno ciganskim maloljetnicima za skrbnike postavljao same Cigane.

Samostalno su uređivali svoj interni život. Međusobno su se ženili i udavali. Brakove su sklapani pred sudom pod potpuno istim principima koji su vrijedili i za ostale bračne drugove. Sud je donosio odluke i o razvodu njihovih brakova, o isplati vjenčanog dara ženi (mehr) i o alimentaciji.

Nismo naišli ni na jedan propis, niti na ma kakav podatak koji bi nam ukazivao da se je Ciganima zabranjivala upotreba njihovog jezika, vršenje starih običaja i svega onoga što je specifično njihovo.

Da bi pravilno mogli ocijeniti odnos osmanskog feudalnog društva u jugoslovenskim zemljama prema etničkoj grupi Cigana smatramo da je potrebno dati i jedan letimičan pogled o odnosu nekih evropskih država toga vremena prema Ciganima.

Pojava Cigana u evropskom feudalnom društvu izazvala je buru negodovanja, prezrenja i progona. To je bila posljedica tadašnjih nazadnih gledanja na čovjeka i određivanja njegove vrijednosti i mjesta u društvu. Evropsko feudalno društvo u Ciganima je gledalo, blago rečeno, građane drugog reda, koji nisu dostojni da uživaju ikakva građanska prava, niti da čak žive u njihovoj sredini. Otud je istorija Cigana u nekim zemljama puna robovanja, mučenja i progona.

Spomenuti dokumenat Mirčete, kojim on osnažuje donaciju nekog svoga pretka učinjenu manastiru Tismana, kojom je manastiru pored ostalog poklonio i 40 ciganskih porodica, kao i donacija cara Dušana oko 1348 godine koju je učinio manastiru Arhandela Mihaila u Prizrenu, ukazuju na težak položaj Cigana u balkanskim zemljama u predosmanskom periodu.

Jedan savremenik i očevidac teškog položaja Cigana u Rumuniji iz XIX vijeka, pričao je, da su to bila ljudska bića, koja nose lance na rukama i na nogama, a neki čak i gvozdeno karike, utvrđene oko vrata. Svirepi boj, osuda na glad, zatvaranje u naročite hapsane, izbacivanje golih u snijeg ili u smrznutu rijeku, to je bila sudbina sirotih Cigana. Nije se pazilo ni na porodičnu svetinju i vezu. Žena je oduzimana od muža, kći otrzana od roditelja, djeca otkidana iz roditeljskih naručja, odvajano je jedno od drugog i prodavano kao stoka na sve četiri strane Rumunije. Ni humanost, ni religija, ni građanski zakon ne imadahu razumjevanja za ova sirota bića. Strašno je to bilo vidjeti.⁶⁴

⁶³ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 38, str. 12.

⁶⁴ Tihomir Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša, II. 117--118.

Drugi jedan savremenik je pričao da su boljari u Rumuniji neograničeno raspolagali sa svojim Ciganima. Na sve moguće načine su ih mučili, ali ih nisu smjeli ubijati, ni vještati, a jedinu obavezu prema njima imali su, što su im davali stan, odijelo i hranu. »Bez toga bi oni uostalom morali propasti, a gubitak ma i jednog roba bio je štetan jer je svaki pretstavljao veliku vrednost. Bogatstvo boljara računalo se po broju Cigana koje imaju.«⁶⁵

Cigani su u Austrougarskoj monarhiji u doba vladavine Marije Terezije i njenog sina Josipa II. preživljavali teške dane. Marija je 13 novembra 1761 godine donijela dekret, kojim se zabranjuje upotreba imena »Zigeuner«, a da se Cigani u buduće imaju zvati »die Neubauer«, a 27 novembra 1767 donijela je nove naredbe koje duboko zadiru u život ciganske porodice i koje za cilj imaju likvidiranje etničke grupe Cigana kao takve i njeno germanizovanje. Evo nekoliko tih naređenja:

Ciganska djeca će se oduzeti od roditelja i predaće se kršćanskom građanstvu i seljaštvu na odgoj, da nauče zanat, odnosno da se osposobe za zemljoradničke poslove. Skrbnici će od države dobiti novčanu pomoć za izdržavanje ove djece ito: za djevojčicu do 10 godina i za dječaka do 12 godina dobivaće po 12 fl., a za djevojčicu od 10—14 godina dobivaće po 14 fl. godišnje.

Zabranjeno je da se Cigani međusobno žene. U slučaju da se Ciganka bude htjela udati za nekog domaćeg čovjeka, moraće donijeti potvrdu da je marljivo služila u kući kojeg plemića, građanina ili seljaka i da je upućena u načela katoličke vjere. Ispuni li sve te uslove, tad joj se istom može dati odobrenje za sklapanje braka, a država će joj uz to dati miras u iznosu od 50 forinti.

Dječaci iznad 16 godina uzimaće se u vojsku, a slabiji i svi od 12 do 16 godina uputiće se na zanat. Zabranjeno je da se Cigani klatare i vlasti će voditi konskripciju o njima.⁶⁶

U naredbi Josipa II. koji je nastavio politiku svoje majke, između ostalog je stajalo:

Ciganima se zabranjuje da u buduće imaju svoje posebne starješine. Cigansku djecu po navršenoj četvrtoj godini treba bar u svake dvije godine porazdjeliti u obližnja mjesta. Župnici će se starati za njihovo prosvjećivanje. Moraju primiti nošnju svoga sela. Ciganskim jezikom ne smiju se služiti, jer će inače za svaki slučaj biti kažnjeni sa po 24 batine. Zabranjeno im je da mjenjaju imena, a ciganske kuće moraju imati kućni broj. Kovačkim zanatom smiju se baviti samo oni Cigani koji vlastima dokažu da je to potrebno i korisno. I sviranje im je bilo ograničeno. Oni, koji su krepki, neka ne žive kao mještani, nego kao posluga. Cigani, koji svojevolumno budu napuštali svoja mjesta tretiraće se kao vagabundi, a djeca koju takvi roditelji ostave smatraće se kao siročad.⁶⁷

Zabilježeni su strahoviti progoni Cigana i u Francuskoj, Španiji, Engleskoj, Poljskoj i u nekim drugim zapadnim i centralnim evropskim zemljama. Međutim, Cigani u Mađarskoj bili su nešto zaštićeniji.⁶⁸

Mišljenja smo, da su jednim dobrim dijelom vojni interesi Osmanske imperije diktirali ovakvu nešto veću širokogrudnost osmanske vlasti u našim jugoslovenskim, kao i u ostalim balkanskim zemljama. Za vođenje osvajačkih ratova po

⁶⁵ Isto, str. 118.

⁶⁶ Josip Matasović, Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma, »Narodne Starine«, Zagreb, 1928, str. 200.

⁶⁷ Isto, str. 200—201.

⁶⁸ Serboyanu, spomenuti rad.

Srednjoj Evropi, kao i za kasnije borbe defanzivnog karaktera Carevina je trebala ogromnu ljudsku snagu, koju je jednim dobrim dijelom mogla naći među Ciganima. Izgleda da su Cigani učestvovali čak i u prvim vojnim pohodima Osmanlija na Balkanu i u Srednjoj Evropi. Na to nam ukazuje izvještaj Gererdusa de Collisa od 16. juna 1470 godine, u kome se spominje, da je više od 20.000 Turaka skoncentrisano u Modruši, u blizini Senja i da svakim danom raste broj Cigana, Morlaka, Bosanaca i drugih, koji predstavljaju jednu udruženu snagu za pohod u pljačku. U izvještaju se dodaje, da ima, kako se priča, 10.000 pionira, ali da se ne zna šta namjeravaju učiniti.⁶⁹

I sami Ciganski sandžak, koji je već 1530 godine postojao u jugoistočnom dijelu Balkanskog Poluostrva uspostavljen je da bi u ovakvoj jednoj organizaciji Cigane držali na okupu i u datim momentima da bi ih upotrijebili za velike ratne operacije.⁷⁰

Osim toga citiranim zakonom bilo je određeno u kojim će vojnim formacijama u slučaju rata učestvovati visoki državni funkcioneri (timarnici i zaimi), koji upravljaju nad Ciganima, sa njima podređenim ljudstvom.

Kako izgleda, Cigani su u balkanskim zemljama pod osmanskom vlašću imali neku vrstu svog utočišta, gdje su bili ipak nešto mirniji i više pošteđeni od progona. U toj činjenici bi mogli i naći razlog da danas na Balkanskom Poluostrvu, uračunavši i Mađarsku i Rumuniju, ima oko 1 milion Cigana, od ukupnog njihovog broja u svijetu koji se kreće od 3—5 miliona.⁷¹

ZIVOT I ZANIMANJE CIGANA

Turski materijal pokazuje da je većina Cigana u našim zemljama za vrijeme osmanske vlasti živjela čergaškim načinom života, a da se tek jedan manji dio stalno bio naselio u pojedinim mjestima. Izgleda da su Cigani u Makedoniji ipak u nešto većem broju stalno bili naseljeni u pojedinim mjestima nego što je to bio slučaj s Ciganima u Bosni i Hercegovini. I iz jednog izvještaja bosanskog biskupa Maravića o stanju u njegovoj biskupiji iz 1655 g. saznajemo da su Cigani živjeli skitačkim načinom života. Govoreći o sastavu stanovništva na području svoje biskupije on između ostalog veli da Cigana ima svuda (di Zingani si trova per tutto).⁷²

Cigani su lutajući od mjesta do mjesta po Bosni i Hercegovini često pravili nereda i nanosili štete ostalom stanovništvu. O tome nam govori veći broj dokumenata iz kojih se vidi da se bosansko-hercegovačko stanovništvo tuži bosanskim valijama na nereda i štete koje im prave Cigani-čerगाši i mole ih da vlasti poduzmu mjere da bi se stanovništvo zaštitilo.

Na jednu ovakvu pritužbu stanovništva iz jajačkog kadiluka valija je izdao naređenje jajačkom kadiji da se sa područja njegova kadiluka protjeraju svi Cigani koji su sa strane došli.⁷³

⁶⁹ Makušev, Istoriski spomenici Južnih Slovena, II. str. 166.

⁷⁰ T. Gökbilgin, spomenuti rad, str. 423.

⁷¹ Hrvatska Enciklopedija, Zagreb, 1942, sv. III, str. 748.

⁷² P. Eusebius Fermendžin, Acta Bosnae, Zagreb 1892, str. 476.

⁷³ Orijentalni institut, sidžil br. 10.

Stanovnici Gornjeg Vakufa žalili su se bosanskom valiji hadži Salih-paši na Ciganina Mustafu koji je opće poznat kao nevaljalac. On je izvršio mnoge krađe, kako u njihovom mjestu, tako i u drugim okolnim mjestima, gdje mu se god za to ukazala prilika. Zato su oni zahtjevali od valije da se spomenuti Ciganin protjera iz njihova mjesta, a da se njegova kuća razori.⁷⁴

Ni gonjenja, ni kažnjavanja ovakvih Cigana uvijek nisu donosila željene rezultate. Ni najstrožije mjere na neke od njih nisu odgojno djelovale. Zato su vlasti bile prinuđene da pronalaze specijalne forme, da bi ovakve Cigane stalno naselili i vezali za izvjesna mjesta i da bi se tako bavili korisnim poslovima.

U Ljubinj u su prije 8 septembra 1779 g. (26 šaban 1193) neki ljudi pred vlastima jamčili za tamošnje Cigane da će se stalno tu nastaniti i da će se baviti svojim poslom. Međutim, iz valijine bujuruldije datirane gornjim datumom saznajemo da ovi Cigani nisu poštivali ni garancije koje su za njih dali njihovi jamci, nego su ostavljali svoje zanate i ponovo se odavali čergaškom načinu života i nanosili štete ostalom stanovništvu. Zato je valija tim povodom naredio ljubinjskom kadiji i drugim pretstavnicima tamošnje vlasti da se ovi Cigani pronađu, uhvate i kazne, a uz to da nađu jamce, ali sad se naglašava pouzdane jamce, koji će pred vlastima za njih garantirati, a da se Cigani, koji ne budu imali jamce, predvedu Bosanskom divanu.⁷⁵

1805. (1220) bosanski valija je izdao naređenje fojničkom, visočkom, novopazarskom, rogatičkom, čajničkom, plevačkom, prijepoljskom, novovaroškom, srebreničkom, kladanjskom i vlaseničkom kadiji da se uhvate Cigani koji na području njihovih kadiluka hodaju od sela do sela i da se od njih uzmu jamci koji će garantirati da se više neće klatariti, i da po tom o svemu tome njega obavijeste.⁷⁶

Međutim, iz bujuruldije bosanskog valije datirane 15 juna 1820 (4 ramazana 1235 g.) saznajemo da su i iz ovih kadiluka Cigani, koji su se bili obavezali da će se stalno nastaniti i baviti kovačkim zanatom, prekršili datu riječ i ponovo se odali skitačkom načinu života.⁷⁷

Sultanovim fermanom od 28. III. 1845 g. upućenom kadijama na području Bosanskog sandžaka bilo je odobreno da se Cigani nasele, gdje god to budu željeli; da im se za vrijeme sezone izdaju propusnice da mogu putovati u granicama sandžaka, baveći se zanatom, ali s tim da ne prave štetu. Istim fermanom bilo je naređeno kadijama i drugim funkcionerima u ovom sandžaku da u koliko je to moguće da Cigane privikavaju na zemljoradnju, da bi ih, valjda, tako vezali za jedno mjesto.

Ovi i slični podaci govore da vlastima nije uspjevalo da za jedno duže vrijeme jedan veliki dio Cigana-nomada zadrže na jednom mjestu, a pogotovo da im nije išlo za rukom da ih priviknu i pridobiju da se bave zemljoradnjom. U naređenjima pojedinih valija, u kojima se govori o nomadskom životu Cigana i o štetama koje neki od njih nanose ostalom stanovništvu na području Bosne i Hercegovine, naglašava se, da su ove štetne pojave u krv ušle »i srasle s Ciganima« i da se ovakvi pojedinci moraju pronalaziti i kažnjavati, da bi se osigurao red i bezbjednost u zemlji.

Međutim, pregledani istoriski materijal, koji se odnosi na Cigane u Make-doniji, ne daje nam ni jednog podatka na osnovu kojeg bi se moglo zaključiti da

⁷⁴ Drž. Arhiv NR Bosne i Hercegovine, turski dokumenti br. 434.

⁷⁵ Orijentalni institut, sidžil br. 11, 47 b. Vidi dokumenat 12, str. 182—183.

⁷⁶ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 45, str. 8.

⁷⁷ Isto, sidžil 60, str. 62.

su i tamo kao i u Bosni i Hercegovini poduzimane mjere da bi se Cigani prisilili da se stalno nasele na pojedinim mjestima. Činjenica, da među našim materijalom nema ni jedne pretstavke tamošnjeg stanovništva koja bi bila upućena protiv Cigana koji prave nered i nanose štete, dovoljna je, da opravdano možemo pretpostavljati da nije bilo razloga da se mirni Cigani prisiljavaju na stalno naseljavanje u pojedinim mjestima.

Kako rekosmo, jedan manji dio Cigana naseljen je bio u gradovima. Mada su Cigani uživali pravnu zaštitu, ipak se iz raspoloživog materijala da zaključiti da je tadašnje društvo prijekim okom gledalo na njih. Zbog toga su oni živjeli izolovano od ostalog gradskog stanovništva, u specijalnim svojim četvrtima (kiptiyan mahallesi), u koje je rijetko ko prodirao sa strane. Samo kao primjer navodimo da je ovakvih četvrti bilo u Bitolju, Skoplju, Banja Luci, Travniku, Visokom i po drugim našim mjestima koja su bila pod osmanskom vlašću. U Sarajevu su naprimjer Cigani bili skoncentrisani oko Alipašine, šejh Magribijine, Tavili hadži Mustafine i hadži Turhanove džamije. To znači, da je većina Cigana nastanjenih u Sarajevu živjela na zapadnoj periferiji tadašnjeg Sarajeva, tj. danas po prilici na području od Alipašine džamije—Vojna bolnica—Marin Dvor—Miljacka do iznad Gradske elektrane, dok je jedan dio njih bio naseljen na Mahmutovcu ispod Trebevića. Izgleda da se Ciganska mahala u Mostaru u vrijeme osmanske vlasti nalazila u Iličkoj ulici, jer smo naišli na nekoliko podataka da su oni živjeli u Baba Beširovoj mahali, što danas, uglavnom, odgovara spomenutoj ulici.

Cigani su imali specijalne svoje zajednice (džemati), na čelu kojih su stajale ceribaše. U nekoliko fermana smo naišli da je bilo naređeno da se po starom običaju na svako 50 Cigana postavi po jedan ceribaša i da oni međusobno jedni drugima budu jamci.⁷⁸ Iz nama dostupnog izvornog materijala nismo mogli sagledati kakve su sve dužnosti imale ceribaše. Jedino, kao što smo to ranije spomenuli, oni bi bili odgovorni ako se od pojedinih Cigana nije naplatio porez. Tad su morali poduzimati potrebne mjere da bi se porez utjerao i da bi se odbjegli Cigani uhvatili i povratili.

Ranije je bilo govora da je u jugoistočnom dijelu Balkanskog Poluostrva postojao čak zaseban Ciganski sandžak (Çingene sancaği), o čijoj organizaciji ne bi željeli govoriti, s obzirom da se prostirao izvan teritorija naših jugoslovenskih zemalja. Samo ćemo napomenuti, da je uprava nad Ciganima u ovom sandžaku, kao i nad Ciganima u našim jugoslovenskim zemljama, bila u rukama visokih državnih funkcionera, timarnika i zaima.

Posebnu ulogu su odigrali ciganski džizjedari (haračlije). Oni nisu bili samo finansiski organi kojima je dužnost bila da ubiru poreze od Cigana, nego su istodobno vršili i jedan dio upravno-administrativne vlasti nad Ciganima.

Jeđan dosta veliki broj dokumenata (bujuruldija), koji se odnose, ne samo na ubiranje poreza od Cigana, nego i na neka druga pitanja iz ciganskog života, naslovljen je bio kako na pojedine kadije i druge funkcionere vlasti, tako i na ciganske džizjedare, iz čega se vidi da su i ovi vršili neke upravno-administrativne poslove.

Vlast i sila ciganskih džizjedara (haračlija) do punog izražaja došla je u izreci: Ako je i car, nije ciganski aračlija. Naime, kad je neko upozorio nekog Cigana da ustane i skloni se s ulice, jer ide car, on se poslužio ovom izrekom.⁷⁹

⁷⁸ Drž. Arhiv NR Makedonije, sidžil br. 28, str. 80—81, Orientalni institut, sidžil br. 23, 42 a.

⁷⁹ Tihomir Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša.

Kako je tadašnje društvo prijekim okom gledalo na Cigane, oni su uglavnom upućeni bili sami na sebe. Njihova vrlo tijesna međusobna povezanost manifestovala se u raznim vidovima, počevši od Ciganskih četvrti, pa dalje. Međusobno su se skoro uvijek ženili i udavali tako da su vrlo rijetki slučajevi da oba bračna druga nisu bila Cigani. Ne samo da su bračni drugovi skoro redovno bili sami Cigani, nego su i svjedoci i opunomoćenci pri sklapanju ciganskih brakova isto tako gotovo redovno opet bili ciganskog porijekla. I kad se radilo o tzv. kefilemi za Cigane i tada su uglavnom sami na sebe bili upućeni. Samo kao primjer donosimo ovaj podatak o međusobnoj kefilemi Cigana u Ljubinju.

Jusuf-baša je jamac za Ciganina Mustafu

Mustafa je jamac za Ciganina Saliha

Abdulah Morić je jamac za Ciganina Šabana

Mustafa Kajić je jamac za Morića Abdiju

Osman Gušić je jamac za svoga sina Husejina

Abdija Morić je jamac za Hasana Gušića⁸⁰

Iako je tačno, da se na Cigane prijekim okom gledalo, ipak među izvornim materijalom nismo mogli naći podataka iz kojih bi se vidjelo da je ostalo stanovništvo prema njima grubo postupalo, da im je pravilo ma kakve neugodnosti i slično. Naprotiv, imamo veći broj podataka da su između Cigana i ostalog stanovništva postojali normalni, dobri odnosi. To se naročito dobro dade uočiti kroz mnogobrojne zapisnike sa ostavinskih rasprava u kojima nailazimo vrlo mnogo podataka da su pojedinci Ciganima davali kredite, ili u gotovom novcu ili u nekoj vrsti robe. Naišli smo čak i na dva podatka da je i vakuf nekim Ciganima davao kredite. Tako u siđžilu bitoljskog suda iz 1656 (1067) spominje se da je Ciganin Mišo, iz Prilepa, dobio kredit od Mahmud-agina vakufa u Bitolju i od Ibrahim-čauševa vakufa, takođe u Bitolju. Budući da on ove kredite nije bio isplatio u određenom roku, to su mu nekretnine bile stavljene pod teret i kuću je morao prodati za 3.600 akči da bi povratio po 1.000 akči duga i Mahmudaginom i Ibrahim-čauševom vakufu.⁸¹

Interesantno je ukazati na činjenicu da su spomenuti vakufi kredit davali i Ciganima-nemuslimanima, kao što nam ovaj podatak govori.

Interesantan je slučaj da je nekoliko seljaka-kršćana iz sela Dubočice, ljubinjki kadiluk 10 marta 1800 (13 ševala 1214 g.) pred sudom u Ljubinju jedan za drugog dalo garanciju da oni nisu imali nikakva udjela, niti su ma šta krivi za uginulu kobilu Ciganina Šabana iz istog sela.⁸²

Cigani su vrlo mnogo stupali u brakove. Jedan veliki dio ciganskih brakova bio je labav. Zbog teškog materijalnog stanja i primitivnosti vrlo je često dolazilo do bračnih sporova, koji su se obično završavali raskidom bračne zajednice. Nisu rijetki slučajevi da su se pojedini Cigani ponovno vjenčavali sa istom ženom. Jednim i letimičnim pogledom ma u koji sudski siđžil čovjek može lako dobiti utisak da je kod Cigana, obzirom na njihovu malobrojnost, možda relativno više dolazilo do razvoda braka nego kod ma kojih drugih bračnih drugova. Rijetki su slučajevi da su Cigani-muslimani živjeli u poligamiji, kao što je bilo slučajeva kod drugih muslimana, jer im je nemoguće bilo izdržavati jednu takvu porodicu. Sud je Cigan-kama-raspuštenicima određivao alimentaciju, koja je zavisila od materijalnog stanja

⁸⁰ Orijentalni institut, siđžil br. 16, 61 b.

⁸¹ Drž. Arhiv u Skoplju, siđžil br. 13, str. 31.

⁸² Orijentalni institut, siđžil 13, 37 b.

njenog muža; izdavao je naređenje o isplati mehra (vjenčani dar) ženi u onoj visini za koju se njen bračni drug prilikom sklapanja braka obavezao da će joj isplatiti u koliko dođe do raskida bračne veze njegovom krivicom.

Opće je poznato da je kovački zanat uvijek bio glavno zanimanje Cigana. Prema njihovoj predaji to je neka vrsta svetog zanata, koji im je od boga dat. Oni drže da se ovim zanatom prvi počeo baviti svetac Daut Ali Seljam (car David). On je rukom kovao gvožđe. Jednoga dana poslao je svoga kalfu da odnese meso njegovoj ženi. Kalfa tom prilikom vidi mali prst desne ruke njegove žene. Kako su žene u ono doba od glave do pete bile pokrивane, to je ovim prilikom zakon bio oskrnavljen i vruće gvožđe počelo je peći Dauta Ali Seljama. Kako je to bio sveti čovjek, on odmah sazna za uzrok tome i napusti posao. Od tada živio je provodeći vrijeme u molitvi.⁸³

Cigani-kovači išli su od mjesta do mjesta, a bilo ih je koji su imali svoje radionice u pojedinim mjestima. Tako se zna da je u zadnje vrijeme osmanske vlasti u Makedoniji u Skoplju bilo 40 ciganskih kovačkih radionica. Imali su i svoje udruženje. Na čelu udruženja stajao je ustabaša. On nije radio, nego su ga svi majstori (pirnea) plaćali. On je imao zadatak da svakog majstora brani pred vlastima i pravo da svakome razruši odžak, ako u petak radi. Uoči petka svaki počisti radionicu, uredi alat i zapali svijeću, na nakovnju i na odžaku. One gore cijele noći. U petak su se Cigani-kovači okupljali u jednoj kući, koja je bila u ulici Jug Bogdana. Tu su spremali halvu i druge slatkiše, zajednički su jeli i razgovarali do podne. Vodili su računa o polaganju kalfinskog i majstorskog ispita. Ovom ispitu prisustvovao je i državni činovnik iz Carigrada, koga su zvali aubabom. Dolazio je oko Ilindana.

Samo primanje naučnika bilo je skopčano sa izvjesnim ceremonijama. Naučnik je morao, kad prvi put dođe, da majstoru poljubi ruku, nogu i mešin, da se nad njim zakune, da neće napustiti zanat. Kod prištinskih kovača bio je običaj da naučnik prvi put u radionicu dolazi u dugačkoj bijeloj košulji. Provuče se ispod nakovnja s desne strane i majstoru poljubi ruku i nogu.

Kad naučnik kod majstora ostane 10—15 godina, tad stiče pravo da polaže ispit za kalfu. Praktični dio ispita polaže pred majstorima i ustabašom, a usmeni dio ispita polaže pred aubabom. Kad položi ispit, od aubabe dobije destur (svjedodžba), a kalfa tom prilikom aubabi daje boščaluk i svima majstorima poljubi ruku.

Majstorom je mogao postati onaj kalfa, koji je imao trideset godina. I njegov ispit je sličan kalfinskom ispitu. Nakon položenog ispita novi majstor pored destura dobija i mešin kao znak da može otvoriti samostalnu radionicu.⁸⁴

Cigani kovači, kako rekosmo, imali su svoje radionice u pojedinim mjestima, ali ih je bilo koji su hodali od sela do sela i vršili kovačke poslove. Izgleda, da je kovački zanat u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću dugo vremena skoro isključivo bio u rukama Cigana. Imamo jedan podatak da je pedesetorici Cigana kovača stavljeno bilo u dužnost da 1868/9 (1182) izvrše važne kovačke radove na podizanju pontonskih mostova na Drini u zborničkom kadiluku.⁸⁵ Iz toga se da zaključiti da su Cigani kovači bili kvalitetni majstori

⁸³ Cvetko Kostić, Muslimanski Cigani u Skoplju, Skopje 1934, str. 19—20.

⁸⁴ Isto, str. 16—18.

⁸⁵ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 9, str. 92.

koji su mogli da uspješno izvrše ovaj čisto vojni zadatak, koji je od njih zahtijevao ne samo dovoljno stručnosti, nego i veliku brzinu u momentima kad se vode ratne operacije.

Mnogi naši krajevi imali su seoskog kovača, koji je obično bio Ciganin. On je bio kao neka vrsta službenika koji se sporazumio sa selom da u svojoj kući svršava izvjesne kovačke poslove. Za taj mu rad svaka kuća u selu godišnje daje određenu količinu žita i drugih namirnica, a za sve poslove koje bi izvršio, a nisu bili predviđeni ranijom njihovom pogodbom, plaćalo bi mu se odmah u gotovu.⁸⁶

Poslije kovačkog zanata Ciganima je najmilije zanimanje bilo konjogojstvo i preprodaja konja, jer je to za ondašnje prilike kad su konji bili jedina prevozna sredstva, bio vrlo unosan posao. Iz zapisnika s ostavinskih rasprava Cigana vidi se da su mnoge ciganske porodice imale bar po jednog konja za svoje potrebe. Interesantno je ukazati na činjenicu, kad je god država rekvirirala konje od privatnika za čisto državne svrhe, da se na području sarajevskog kadiluka skoro uvijek od Cigana uzimala $\frac{1}{2}$ broja konja koje su davali zajedno kršćani i Jevreji.⁸⁷

Vrlo česti su sudski sporovi između Cigana i drugih stranaka u pogledu konja.

Ne samo da su oni prodavali konje, nego su ih istodobno i izdavali u najam. Tako se spominje da je Ciganin Abdulah, sin Mehmedov iz Sarajeva prije godinu dana bio iznajmio konja Sinoliku (?), sinu Harunovu iz Sarajeva, da otputuje u Beograd. Kako se imenovani dotad još nije bio povratio, to Ciganin Abdulah traži od suda da mu se konj povрати.⁸⁸

Nisu bili rijetki slučajevi da su Cigani napadali prolaznike po drumovima, otimali i krali konje. Imamo podataka da su u nekoliko navrata napadali i fratre franjevačkog samostana u Fojnici. Tako se spominje da su neki Cigani 1718 godine napali i ranili dva fojnička redovnika, a po tom im oteli konje. Kad su napadači bili pozvani da dođu na sud za počinjena djela, pozivu se nisu odazvali.⁸⁹

I jednom drugom prilikom spominje se, da su neki Cigani napali jednog fratara i oteli mu konja.⁹⁰

Jednom je prilikom 10 Cigana napalo fra Juru, fra Stojana i fra Mihajla kad su iz Fojnice išli u Olovo.⁹¹

Cigani su i u ovo vrijeme bili poznati kao svirači. Oni su sa bubnjevima i zurnama hodali od mjesta do mjesta i svirali na raznim veseljima. Polovinom XIX vijeka bilo je slučajeva na području sarajevskog sandžaka da su Cigani-svirači hodajući od sela do sela u tolikoj mjeri bavljali stanovništvo da su pojedinci zanemarivali svoje redovne poslove i trpjeli štetu. Zato je valija u nekoliko navrata upućivao svoja naređenja područnim organima vlasti da se spriječe ovakvi postupci Cigana.⁹²

Između Cigana jednim dobrim dijelom regrutovani su tzv. mehteri (svirači) u osmanskoj vojsci. Tako se, kao što smo već spomenuli, 1693/4 spominju šestorica Cigana koji su bili mehteri u jajačkoj tvrđavi. Zna se da na jednom svečanom

⁸⁶ Dr. Milenko S. Filipović, »Seoski Ciganin«, Istorisko-pravni zbornik Sarajevo, 1950, br. 3—4, str. 223—224.

⁸⁷ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 48, str. 15.

⁸⁸ Isto, sidžil br. 15, str. 25.

⁸⁹ J. Matasović, Fojnička regesta, »Spomenik« LXVII. Beograd, 1930, str. 190.

⁹⁰ Isto, str. 405.

⁹¹ Isto, str. 132.

⁹² Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 79, str. 53.

prijemu kod bosanskog namjesnika Topal-Osman-paše u Sarajevu u muzičkom orkestru pored nekoliko Čeha i Nijemaca učestvovalo i nekoliko Cigana.

Do pojave stručnog ljekarskog kadra u našim zemljama nailazimo da su postojali tzv. džerahi-ranari. Oni su na primitivan način liječili ljude, ljubomorno čuvajući tajnu svoje vještine, prenosili je na svoje potomke. Među ovim džerahima već 1566 godine naišli smo na Ciganina Smoljana, koji je u Sarajevu i okolini slovio kao neobično vješt čovjek za vađenje kamena iz mokraćne bešike i za vršenje operacije bruha. Bolesna lica dolazila su pred sarajevski sud i davala svoj pristanak da se dobrovoljno podvrgavaju spomenutom Ciganinu Smoljanu da im izvadi kamen iz mokraćne bešike, izjavljujući, ako od ove operacije podlegnu, da nikakvu odgovornost ne snosi spomenuti Ciganin. Ovi podaci govore da je spomenutom Ciganinu od ruke išao ovaj posao, što je naročito naglašeno i u izjavi jednog od podvrgnutih pacijenata, koji veli, da je Ciganin Smoljan svojim vadeanjima kamena iz mokraćne bešike i vršenjem operacije bruha mnogim ljudima bio od koristi.⁹³

Primitivno vađenje kamena iz mokraćne bešike vrlo je starog datuma⁹⁴ i izgleda da su se ovim poslom u našim zemljama najviše bavili Cigani.

U mnogim muslimanskim selima na Kosovu i Metohiji, a naročito oko Đakovice i Prizrena, postojao je tzv. »seoski Ciganin«. On je bio kao neka vrsta službenika, koji je obavljao razne poslove, u prvom redu one koje drugdje obavlja seoski protoder tj. pomaže seoskom starješini, čuva seoske konje i slično. Iako su u nekim mjestima seoski protoderi vršili poslove, koje inače obavlja »seoski Ciganin«, ipak je dosta sela imalo posebnog protodera i posebnog »seoskog Ciganina«.

Glavne dužnosti »seoskog Ciganina« bile su da udara u bubanj svakog petka pred džuma-namaz (molitva), da obavještava o smrtnim slučajevima u selu, da učestvuje na svadbama i da se postara za ostale svirače, da bubnjem oglašava početak molitve: podne, ikindije, akšama, jacije i sehura (početak dnevnog posta). On je stalno išao uz hodžu koji mu je davao naređenja za oglašavanje početka molitve. Budući da je glavna dužnost »seoskog Ciganina« bila da udara u bubanj, to su ga u mnogim selima po Kosovu i Metohiji nazivali tupadži (bubnjar), a ponegdje su ga zvali i sufurdži (objavljiivač početka dnevnog posta). Selo ga je isplaćivalo u žitu ili u novcu razrezanom po kućama.⁹⁵

Želja za što lakšim životom navodila je neke Cigane u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću, kao i u nekim drugim zemljama da falsifikuju novac. Ovi Cigani, ne samo da su krivotvorili novac, nego su iz kovanih novčanica na vješt način uzimali jedan dio metala i tako oštećivali novčanice. Ovakvim postupcima nanošene su velike štete i državnoj blagajni i samom stanovništvu, jer država, naprimjer, nije htjela da od poreskih obveznika primi ovakav oštećen novac, a i u koliko je nekad i to bilo, primila ga je u manjoj vrijednosti, nego što on inače vrijedi.

Zbog ovakvih postupaka nekih Cigana stanovništvo novovaroškog kadiluka žalilo se vlastima i molilo da se preduzmu mjere da bi se ovakve pojave suzbile. Međutim, kako na ovu njihovu pretstavku ništa nije bilo preduzeto, to oni ponovno upućuju pretstavku Visokoj Porti po istoj stvari.⁹⁶

⁹³ Isto, sidžil br. 2, str. 428.

⁹⁴ Vidi Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XII, str. 65.

⁹⁵ Dr. Milenko S. Filipović, spomenuti rad, str. 224.

⁹⁶ Orijentalni institut, sidžil br. 10, 153 a.

Iako mi raspoložemo samo ovim jednim dokumentom^{96a} o falsifikovanju novca od strane Cigana, ipak to ne znači da se Cigani i u drugo vrijeme nisu javljali kao falsifikatori. Kako se u jednom velikom broju dokumenata iz raznih vremen-skih razdoblja osmanske vlasti u našim zemljama stalno naglašava da ima falsi-fikovanih novčanica i da se daju uputstva kako da se s njima postupi prilikom ubiranja poreza, a obzirom na želju nekih Cigana da što lakše i ugodnije prožive, vrlo je vjerovatno da su oni kroz cijelo to vrijeme imali udjela u ovim podu-hvatima.

Obzirom da su Cigani u Bosni i Hercegovini jednim velikim dijelom živjeli kao nomadi i da se nisu bavili nekim naročito korisnim i produktivnim poslovima otud je i njihovo materijalno stanje bilo teško. Ova puka sirotinja često nije imala ni najosnovnijih sredstva za život. Dok kroz sudske sidžile nailazimo na vrlo veliki broj dokumenata o kupoprodaji nekretnina drugih stanovnika ovih krajeva, dotle su vrlo rijetki slučajevi da su Cigani kupovali kakve nekretnine, ili u koliko je i toga bilo, to često nije pretstavljalo neku stvarnu vrijednost.

Zapisnici o ostavštini pojedinih Cigana najbolje ilustruju svu bijedu ovog elementa u ovom periodu u Bosni i Hercegovini. Umrli skoro uvijek iza sebe ostavlja vrlo mizerno posude, posteljinu i nešto kućnog namještaja, koje se ima podijeliti među njegove nasljednike, kojih često ima dosta.

Moramo ipak naglasiti da smo naišli na nekoliko sudskih zapisnika o ostavštini Cigana u Sarajevu iz XVIII i XIX vijeka, koji nam ukazuju, da su ovi Cigani bili u nešto boljem materijalnom položaju, nego ostali Cigani u Bosni i Hercegovini. Izgleda da su oni ovdje imali više zarade nego u kojem drugom mjestu u ovim krajevima. Samo ćemo kao primjer istaći najinteresantniji od ovih po-dataka, da je 1777 godine iza umrlog Durguta, sina Kasimova iz hadži Turhanove mahale u Sarajevu nađeno 87 zlatnika u vrijednosti od 210 tadašnjih groša.⁹⁷ Ovo je pretstavljalo veliko bogatstvo, ne samo za jednog Ciganina, nego i za svakog drugog građanina. Razumljivo, da su ovo bili rijetki slučajevi među Ciganima u Bosni i Hercegovini.

Kako su Cigani u Makedoniji ipak u nešto većoj mjeri stalno bili naseljeni u pojedinim mjestima, nego što je slučaj bio s Ciganima u Bosni i Hercegovini, pa se tako i više bavili korisnim i produktivnim poslovima, to se odrazilo i na njih-ovom nešto boljem materijalnom stanju. Evo nekoliko podataka o tome:

Ciganka Sevda iz Ciganske mahale u Bitolju testamentom određuje da se $\frac{1}{2}$ njene imovine utroši u dobrotvorne svrhe.⁹⁸

Ciganin Murat, isto iz Bitolja, bio je toliko imućan da je hodočastio Meku i Medinu.⁹⁹

Neki Manojlo i Bele, iz bitoljskog kadiluka, kod mjesta Čereske 1639 (1049 g.) napali su i opljačkali Ciganina Kurta iz Prilepa. Među predmetima koje su ovi opljačkali od spomenutog Ciganina spominje se:

4.000 akči	50 aršina platna-beza
6 pari naušnica	40 lakata vunenog sukna. ¹⁰⁰
300 dirhema	

^{96a} Prijatelj Sokolović Osman posjeduje neke dokumente ovog sadržaja.

⁹⁷ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 18, str. 44.

⁹⁸ Drž. Arhiv NR Makedonije, sidžil br. 30, str. 18.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto, sidžil br. 6, str. 42.

ODNOS CIGANA PREMA RELIGIJI

Otkako se zna za Cigane uvijek su bili uglavnom vjerski indiferentni. Mogli su i vjerovati u božanstvo i formalno pripadati nekoj konfesiji, ali se nisu pridržavali vjerskih propisa, niti su vršili obrede. Da bi stvorili što povoljnije uslove za mirniji život, oni su dolaskom u drugu zemlju, prividno prihvaćali vjeru dotične države. Cigani su slobodno možemo reći najdosljednije u život provodili poznato srednjevjekovno načelo: *Cuius regio, eius religio*.

Kad su oni došli u naše zemlje, vidimo ih da se deklarišu kao kršćani. Na to nam ukazuju spomenuti podaci iz hrisovulje cara Dušana, kojom manastiru Arhandela Mihaila kod Prizrena poklanja Ciganina Rajka, Bojka Zlatarevića, Vasilja Presvetičića, Sokola Sukijasovića, Kostu i Đurka Dimanova. To se vidi i iz dosad, koliko nam je poznato, najstarijeg dokumenta o Ciganima u Dubrovniku iz 1362 g. u kome se spominje Ciganin Vlaho i Vitane; napokon na to nam ukazuje i turski dokumenat iz 1565 godine u kome se spominje Ciganin Smoljan, Radosav i Vukobrad.

Uspostavljanjem osmanske vlasti u našim zemljama Cigani primaju islam, državnu vjeru Osmanske imperije. Domaći izvorni materijal kojim smo se služili dokazuje, da su Cigani u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske vlasti listom bili muslimani. Jedino smo naišli na spomenutu trojicu Cigana-nemuslimana iz 1565 godine i na 117 Cigana-nemuslimana, koje nam pokazuje statistiku bosansko-hercegovačkog stanovništva iz 1870 godine.

Međutim, stvar drukčije stoji s Ciganima u Makedoniji. I ovdje ih je većina bila islamske vjere, ali iz raspoloživog materijala može se zaključiti da je u ovim krajevima bilo mnogo više Cigana-nemuslimana, nego u Bosni i Hercegovini.¹⁰¹

Iako se ogromna većina Cigana u jugoslovenskim zemljama u periodu osmanske vlasti smatrala i vodila kao muslimani, ipak je, kao što smo već ranije spomenuli, vlast i tadašnje društvo s nepovjerenjem je gledalo na njihovu vjersku pripadnost i odanost i čak su Cigani-muslimani podliježali plaćanju džizje kao i nemuslimani. Kad su vršeni popisi stanovništva i tada su Cigani-muslimani iskazivani posebno, a posebno muslimani uopće.

Kl. Božić je u svome članku »Slike iz Bosne« između ostalog i ovo pisao: »Cigani, koje Turci nazivaju polunarodom bieli su i crni, prvi su muhamedanci obrezani, kao ostali muhamedanci, ali ih oni ne primaju u svoje bogomolje, ni u svoje groblje, imaju posebi džamiju. Crni Cigani su pogani, ali se priznaju Turkom. Među sobom govore ciganski, ali znadu i narodni jezik.«¹⁰²

Ivan Jukić (Slavoljub Bošnjak) govoreći o stanovništvu u Bosni kaže ovo o Ciganima: »Osim Slovjanah nahodi se u Bosni i Ciganah, koji su turskog zakona, pa opet moraju harač platjati, a u džamiju jim nedadu, ovih imade po većim varošima i jesu svi kovači, drugog osim bosanskog jezika ne znadu.«¹⁰³

¹⁰¹ Dok u raspoloživom materijalu iz Bosne i Hercegovine ne nailazimo ni na jednog Ciganina-nemuslimana (osim u statistici i onu trojicu iz 1565 g.) dotle u dokumentima koji potječu iz Makedonije često nailazimo na Cigane-nemuslimane. Tako samo kao primjer navodimo da se spominje Ciganka Rebiš (sidžil 8, str. 99), Ciganin Petko (sidžil 3, str. 170), Ciganin Dojko (Dojkov) Nikola iz Barušana (sidžil br. 3, str. 138), Ciganin Mišo iz Prilepa (sidžil 13, str. 31) itd.

¹⁰² »Vienac« br. I, str. 476.

¹⁰³ Zemljopis i poviestnica Bosne, Zagreb, 1851, str. 145.

Oba ova pisca govore da je u Bosni postojalo separisanje između muslimana i Cigana-muslimana. Po Božiću Cigani-muslimani čak se nisu ni sahranjivali u groblju gdje su sahranjivani drugi muslimani i da su imali svoju zasebnu džamiju. Međutim, po Jukiću im je uopće bio zabranjen ulazak u džamiju.

Neće biti da je baš u tolikoj mjeri postojalo separisanje između muslimana i Cigana-muslimana. Tačno je, da je u Sarajevu postojalo cigansko groblje na Hambinjoj Carini i da je u ciganskoj četvrti na Mahmutovcu postojala džamija, ali koliko se zna nikad nije postojao nikakav propis, ni neka običajna norma da se Cigani-muslimani nisu smjeli sahranjivati u druga muslimanska groblja i da nisu mogli posjećivati druge džamije.¹⁰⁴ K tomu ovakvo separisanje muslimana bilo bi u suprotnosti sa dobro poznatim načelima šeriata, po kome se tada upravljao čitav društveni život.

Citiranim zakonom sultan Sulejmana vidjeli smo da je bilo ozakonjeno separisanje između Cigana-muslimana i Cigana-nemuslimana pod zakonskom prijetnjom, da će lice koje se »ogriješi« o ovaj propis platiti porez koji plaćaju Cigani-nemuslimani, ili drugim riječima da će se tretirati kao nemuslimani.

Cigani-muslimani su nastojali dokazivati svoju vjersku privrženost, da bi se na taj način u pravima i u dužnostima izjednačili sa drugim muslimanima. To se lijepo vidi iz molbe Ciganina Ibrahima iz 1819 godine, upućene bosanskom valiji, u kojoj se ističe da on i njegova porodica žive islamskim životom; da oni kao drugi Cigani ne prose; da su služili drugim muslimanima i prema njima pokazali prijateljstvo, te zbog toga i zbog siromaštva traže da se oslobode od plaćanja džizje.¹⁰⁵

Iz kadijinog ilama na ovu molbu, upućenog valiji vidi se da je postojalo carsko naređenje o ovakvim Ciganima, u kome se veli, da ima Cigana koji nastoje dokazati svoju vjersku odanost, da bi se na taj način oslobodili plaćanja džizje, a da će ovi isti Cigani kasnije nastaviti da vrše svoje obrede i zato je bilo naređeno da se svaki ovakav slučaj pojedinačno ispita i da se o tom tek tada donosi odluka. Istina, spomenuti podnosioc pretstavke Ciganin Ibrahim oslobođen je od džizje, jer su mu, kako je bilo ustanovljeno, navodi bili tačni.¹⁰⁶

Iz spomenutog carskog naređenja da se zaključiti da je bilo Cigana, koji su iako muslimani, vršili neke svoje obrede, koji su se i nakon njihovog islami-ziranja bili zadržali eto tako dugo.

Cigansku vjersku indiferentnost lijepo je opisao Evlija Čelebi, osmanski putopisac iz XVII vijeka, koji veli: »Sa kršćanima slave Uskrs, sa muslimanima Kurban-bajram, a sa Jevrejima Šuma-bajram.«¹⁰⁷

I pored poslovične ciganske indiferentnosti naišli smo na nekoliko podataka da je i među njima u Makedoniji bilo pobožnih ljudi.¹⁰⁸

Obzirom na neprosvjedenost širokih narodnih masa toga vremena, pretpostavljamo da su Cigani ipak bili najneprosvjedeniji i najprimitivniji sloj naroda. Oni su sigurno više nego drugi živjeli u predrasudama i u sujevjerju, a da stvar

¹⁰⁴ Ove podatke mi je dao hadži Mujaga Merhemić, starac od oko 80 godina.

¹⁰⁵ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil br. 60, str. 114.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ T. Gökbilgin, spomenuti rad, str. 422.

¹⁰⁸ Naprimjer spomenuta Ciganka Sevda je testamentom odredila da se ¼ njene imovine troši u dobrovoljne svrhe, a poznato je da su ovakve testamente u tom vremenu ljudi ostavljali iz vjerskih pobuda. Sevda je Ciganina Murata postavila za izvršioca njene posljednje volje, jer je u njemu vidjela pobožna čovjeka koji je čak hodočastio Meku i Medinu.

bude još žalosnija, neke kadije, iako najuglednije, najobrazovanije i vodeće ličnosti u svojoj sredini zvanično su pomagale i učvršćivale ove štetne društvene pojave kod Cigana. Tako je kadija 22 jula 1772 godine izdao muraselu fojničkim franjevcima da se mole nad nekim bolesnim Ciganinom.¹⁰⁹ Istina, imamo podatka da su se ovakva sudska odobrenja izdavala fojničkim franjevcima da se mole i nad drugim bolesnim muslimanima.

NEKOLIKO STATISTIČKIH PODATAKA O CIGANIMA

Nemoguće je pratiti brojno stanje Cigana u jugoslovenskim zemljama za cijelo vrijeme osmanske vlasti, jer nam za to nedostaju istorijski podaci. Međutim, mi možemo dati samo nekoliko statističkih podataka o Ciganima iz pojedinih godina u periodu kojeg obrađujemo.

Činjenica, da se u citiranoj kanunami o Ciganima iz 1530 godine spominju visoki funkcioneri turskog feudalizma, kao što su timarnici i zaimi, koji su upravljali nad Ciganima, očito ukazuje da su u to doba u velikom broju Cigani bili naseljeni u balkanskim zemljama uopće, pa prema tome i u našim krajevima.

U sidžilu jajačkog suda ubilježen je prepis sultanova fermama datiranog 9 novembra 1694 (21 reb. I 1106 g.) kojim se stavlja do znanja kadijama bosanskog, kliškog i zvrničkog sandžaka da je za ciganskog džizjedara na njihovom području postavljen neki Sefer, koji će od tamošnjih Cigana pokupiti džizju. Ističe se da je spomenutom Seferu izdano 600 priznanica (varak), sa otisnutim žigom, koje će on Ciganima izdavati kad mu budu platili spomenuti porez. Napominje se, ako bi mu potrebno bilo još priznanica, da se obrati nadležnim vlastima za iste, a ako bi mu eventualno istih preostalo, da ih povрати.¹¹⁰

Iz svega navedenog da se zaključiti da same vlasti nisu bile na čistu koliko se Cigana nalazi na spomenutom teritoriju, ali činjenica, da je džizjedara dobio 600 priznanica, upućuje da se broj odraslih muškaraca Cigana u ovom kraju kretao oko navedene cifre.

Nešto više statističkih podataka o Ciganima u Bosni daju nam spiskovi muslimanskih izbjegličkih porodica iz Šapca, Sokola, Užica i drugih mjesta u Srbiji, koje su se nakon Prvog srpskog ustanka naselile u Podrinju i u Semberiji. Mi ćemo iz ovih spiskova u izvodu donijeti popis ciganskih porodica, naseljenih u pojedinim mjestima spomenutih predjela Bosne.

Ciganske porodice iz Užica, naseljene u Donjoj Tuzli¹¹¹

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
1	1	Sijejić Alije Salih		22 god.
	2	Sijejić Alije Edhem	brat	17 god.
	3	Sijejić Alije Ševko	brat	14 god.
	4	Sijejić Alije Adil	brat	10 god.
	5	Sijejić Alije Adem	brat	7 god.

¹⁰⁹ J. Matasović, Fojnička regesta, str. 221.

¹¹⁰ Orijentalni institut, sidžil br. 10.

¹¹¹ Isto, dokumenat br. 3138, str. 2—3.

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
2	1	Musić Muse Salih		50 god.
	2	Musić Saliha Sulejman	sin	22 god.
3	1	Musić Muse Osman		35 god.
	2	Musić Osmana Hasan	sin	6 god.
	3	Musić Osmana Husejin	sin	3 god.
4	1	Bekirović Bekira Hasan		60 god.
	2	Bekirović Hasana Mustafa	sin	23 god.
	3	Bekirović Hasana Bekir	sin	18 god.
	4	Bekirović Hasana Murat	sin	12 god.
	5	Bekirović Hasana Ibrahim	sin	4 god.
5	1	Okić Okana Ibrahim		15 god.
	2	Okić Okana Mehmed	brat	11 god.
6	1	Joličević Jolića Sulejman		16 god.
7	1	Sipić Mehmed		16 god.
8	1	Okić Oke Salih		12 god.
9	1	Čosić Halila Salih		15 god.
10	1	Sejdić Sejde Smail		25 god.
11	1	Sipić Alije Ibrahim		11 god.
12	1	Džodžić (Džudžić) Mustafe Ramadan		12 god.

Ciganske porodice iz Sokola, naseljene u gradu Kozluku, zbornički kadiluk¹¹²

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
13	1	Borić Bore Ibrahim		45 god.
	2	Borić Ibrahima Bego	sin	11 god.
	3	Borić Ibrahima Bilal	sin	9 god.
14	1	Betanović Saliha Ramadan		30 god.
	2	Betanović Ramadana Salih	sin	8 god.
	3	Betanović Ramadana Arik	sin	7 god.
15	1	Betanović Saliha Ibrahim		27 god.
	2	Betanović Ibrahima Miralem	sin	8 god.
	3	Betanović Ibrahima Hasan	sin	1 god.
16	1	Smajić Smaila Abdulah		5 god.
17	1	Žabić Omera Osman		27 god.
18	1	Kulaš Alije Mehmed		25 god.
	2	Kulaš Alije Salih	brat	20 god.

¹¹² Isto, str. 18.

*Ciganske porodice iz Šapca, naseljene u Šamcu*¹¹³

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
19	1	Mustafa Mehmedov		50 god.
	2	Salih Mustafin	sin	27 god.
	3	Mehmed Mustafin	sin	24 god.
20	1	Osman Mustafin		31 god.
	2	Ibrahim Osmanov	sin	8 god.
	3	Hašim Osmanov	sin	6 god.
21	1	Alija Osmanov		70 god.
	2	Salih Alije	sin	30 god.
	3	Šakir Salihov	unuk	6 god.
22	1	Mehmed Alijin		35 god.
	2	Mustafa Mehmedov	sin	15 god.
23	1	Osman Mešanov		40 god.
	2	Sumbul Osmanov	sin	15 god.
	3	Hasan Osmanov	sin	12 god.
	4	Ibrahim Osmanov	sin	9 god.
24	1	Hasan Smailov		40 god.
	2	Hasan Hasanov	sin	5 god.
25	1	Hasan Salihov		80 god.
	2	Salih Hasanov	sin	15 god.
	3	Hasan Hasanov	sin	12 god.
	4	Arif Hasanov	sin	10 god.
26	1	Halid Huseinov		30 god.
	2	Husein Huseinov	brat	20 god.
	3	Mustafa Salihov	brat	15 god.
	4	Arif Salihov	brat	10 god.
27	1	Omer Mustafin		24 god.
	2	Ramadan Mustafin	brat	22 god.
	3	Alija Mustafin	brat	8 god.
	4	Salih Mustafin	brat	10 god.
28	1	Jusuf Mustafin		18 god.
29	1	Isak Mustafin		15 god.
30	1	Mustafa Osmanov		50 god.
	2	Mehmed Mustafin	sin	20 god.
31	1	Mustafa Musaov		27 god.
	2	Rašo Mustafin	sin	6 god.
	3	Rešid Mustafin	sin	4 god.
32	1	Redžep Mustafin		8 god.
	2	Salih Mustafin	brat	6 god.
33	1	Sulejman Jusufov		25 god.
34	1	Musić Musaov Salih		41 god.
	2	Musić Salihov Sulejman	sin	20 god.
	3	Musić Salihov Hasan	sin	1 god.

¹¹³ Isto, str. 78.

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
35	1	Musić Musaov Osman		45 god.
36	1	Osman Abdije		45 god.
	2	Ibrahim Osmanov	sin	12 god.
	3	Mehmed Osmanov	sin	6 god.
37	1	Hadžić Saliha Halil		20 god.
	2	Hadžić Halilov Hasan	sin	5 god.
	3	Hadžić Halilov Salih	sin	1 god.
38	1	Hadžić Saliha Salih		45 god.
39	1	Seidić Alije Salih		22 god.

Ciganske porodice iz Užica naseljene u Brezovu Polju¹¹⁴

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
40	1	Biber Mehmedov Salih		60 god.
	2	Biber Salihov Sulejman	sin	30 god.
	3	Biber Salihov Imšir	sin	16 god.
	4	Biber Sulejmanov Osman	unuk	3 god.
41	1	Husein Mustafin		35 god.
	2	Hasan Huseinov	sin	7 god.
42	1	Omer Salihov		13 god.
	2	Alija Salihov	brat	10 god.
43	1	Sulejman Čive		16 god.
	2	Salih Čive	brat	10 god.
	3	Ibrahim Čive	brat	1 god.
	4	Dervan Muratov	bratić	20 god.
44	1	Abdullatif Abdulah		21 god.
	2	Miralem Abdulah	brat	15 god.
	3	Muharem Abdijin	brat	11 god.
	4	Mehmed Abdijin	brat	7 god.
	5	Šakir Abdijin	brat	5 god.
	6	Sejdo Abdijin	brat	1 god.
45	1	Sejdić Abdije Abaz		25 god.
46	1	Pervanović Saliha Alija		41 god.
	2	Pervanović Alije Ibrahim	sin	1 god.
47	1	Pervanović Huseina Salih		41 god.
	2	Pervanović Hasana Salih	sin	20 god.
	3	Pervanović Salihov Husein	sin	15 god.
	4	Pervanović Huseinov Sumbul	sin	12 god.

¹¹⁴ Isto, str. 98—99.

*Ciganske porodice iz Užica, naseljene u Srebrenici*¹¹⁵

Redni broj porodice	Redni broj člana porodice	Prezime i ime	Srodstvo	Starost
48	1	Ibrahim Osmanov		40 god.
	2	Nuko Ibrahimov	sin	10 god.
	3	Nurija Ibrahimov	sin	8 god.
	4	Osman Ibrahimov	sin	8 god.
49	1	Mustafa Zenunov		34 god.
	2	Salih Mustafin	sin	8 god.
	3	Ramadan Mustafin	sin	6 god.
	4	Rašid Mustafin	sin	6 god.
	5	Hasan Zenunov	brat	23 god.
	6	Ahmed Hasanov	bratić	3 god.
50	1	Mustafa Alijin		85 god.
	2	Alija Mustafin	sin	22 god.
	3	Bešlija Mustafin	sin	22 god.
	4	Mehmed Mustafin	sin	22 god.
	5	Halil Mustafin	sin	20 god.
51	1	Ramadan Osmanov		60 god.
	2	Osman Ramadanov	sin	19 god.
	3	Salih Ramadanov	sin	10 god.
	4	Hasan Ramadanov	sin	4 god.
52	1	Salih Mehmedov		40 god.
	2	Mehmed Salihov	sin	16 god.
53	1	Mehan Barutčijin		60 god.
	2	Mehan Mehanov	sin	23 god.
	3	Sulejman Mehanov	sin	6 god.
54	1	Bekir Omerov		50 god.
	2	Salih Bekirov	sin	12 god.
	3	Sulejman Bekirov	sin	7 god.
55	1	Omer Barutčijin		90 god.
56	1	Ibrahim Mustafin		26 god.
	2	Hasan Ibrahimov	sin	6 god.
	3	Mustafa Ibrahimov	sin	4 god.
57	1	Osman Mehmedov		30 god.

Kao što smo već ranije spomenuli u statističkom izvještaju o popisu stanovništva u Bosanskom vilajetu iz 1870 godine, koji je izvršen po sandžacima i po kadilucima, na principu vjerske pripadnosti, Cigani muslimani su odvojeno iskazani od ostalih muslimana. Kao i ostali, tako i ovaj popis stanovništva u našim kra-

¹¹⁵ Isto, str. 102--103.

jevima pod osmanskom vlašću obuhvatio je samo muškarce. Prema ovoj statistici na području Bosanskog vilajeta 1870 godine bilo je Cigana-muslimana 5139 sa 1965 domaćinstava, a Cigana-nemuslimana 117. Brojno stanje Cigana po kadilucima izgledalo je ovako:¹¹⁶

	Domaćinstvo	Lica
Sarajevski kadiluk	117	260
Visočki kadiluk	62	182
Rogatički kadiluk	27	54
Kladanjski kadiluk	3	8
Višegradski kadiluk	29	89
Čajnički kadiluk	29	89
Travnički kadiluk sa Zenicom	69	242
Jajački kadiluk sa Jezerom	33	114
Prusački kadiluk sa Prozorom	52	153
Livanjski kadiluk	29	65
Banjaalučki kadiluk	29	57
Tešanjski kadiluk	40	146
Derventski kadiluk	61	211
Gradiški kadiluk	14	21
Žepački kadiluk	—	40
Gornjo i Donjo-tuzlanski kadiluk	170	419
Zvornički kadiluk	157	427
Srebrenički kadiluk	142	423
Bijeljinski kadiluk	179	429
Brčanski kadiluk	79	218
Gračanički kadiluk	120	336
Maglajski kadiluk	33	73
Sjenički kadiluk	9	20
Novopazarski kadiluk	77	195
Podgorički kadiluk	44	99
Bjelopoljski kadiluk	31	98
Mitrovički kadiluk	26	166
Novovaroški kadiluk	20	36
Plevaljski kadiluk	11	33
Prijepoljski kadiluk	15	50
Mostarski kadiluk	49	111
Gatački kadiluk	25	89
Nikšićki kadiluk	5	13
Blagajski kadiluk	6	16
Konjički kadiluk s Neretvom	29	98
Ljubuški kadiluk	12	26
Stolački kadiluk	40	128
Nevesinjski kadiluk	20	63
Trebinjski kadiluk	40	158
Duvanjski kadiluk	11	33
Fočanski kadiluk	21	151

¹¹⁶ Isto, br. 3123.

Ovom statistikom obuhvaćeni su samo Cigani-muslimani, a brojno stanje Cigana-nemuslimana po kadilucima izgledalo je ovako:¹¹⁷

Derventski kadiluk	46
Gradiški kadiluk	36
Birčanski kadiluk	35

PRILOZI

1

Sarajevo, krajem jula 1565 g. = početkom muharema 973.

Prepis hudžeta sarajevskog kadije

Ciganin Memko, sin Radisavov tuži Ciganina Pirnana, sina Vukobradova.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 2, str. 370.

اولدر که بمقو ولد رادوساو نام چنکانه پیرنان ولد وقه براد نام چنکانه مجلس شرعه احضار ایدوب
ایتدیگی بیلنیک نام قریده مزبور پیرنان ایغمه بچاغله و ارقامه اتمامله (ایاغله؟) محکم ضرب ایلدی شرعه
کوردله سن طلب ایدرز دیک سزال اولتدقده انکار ایدوب یتنه طلب اولتدقده اقامت یتنه دن اظهار عجز ایدوب
مزبور پیرنانه منه عین تکلیف اتد کده عین الیمکین بالطلب قید سبجل اولندی
تجیرا فی اوائل شهر محرم سنه ۹۷۳

شهرد الحلال

احمد بن عبد الله

پیری بن قاسم

مصطفی بن احمد

Prevod

Ciganin Memko, sin Radisavov pred šeriatski sud je doveo Ciganina Pirnana, sina Vukobradova i izjavio:

»Spomenuti Pirnan me je u selu Bilinić nožem jako udario u nogu i nogom u leđa. Zahtjevamo da se po šeriatu ova stvar izvidi.«

Kad je Pirnan o tom zapitan, porekao je. Kad je (od tužitelja) zatražen dokaz, nije ga mogao donijeti. Kad je (tužitelj) od imenovanog zahtjevao da se zakune, on se zakleo, te je na traženje upisano u sidžil.

Napisano početkom mjeseca muharema 973 = koncem jula 1565 g.

Prisutni:

Mustafa, sin Ahmedov

Piri, sin Kasimov

Ahmed, sin Abdulahov

2

Sarajevo, 28 aprila 1566 g. = 8 ševala 973.

Prepis hudžeta sarajevskog kadije

Memi, sin Hizrov izjavljuje da se dobrovoljno podvrgava Ciganinu Smoljanu da mu izvadi kamen iz mokračne bešike.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 2, str. 428.

¹¹⁷ Isto.

Prevod

Bajeziđ, sin Musaov iz sela Milović (Miljevići?) u prisutnosti Ciganina Ismolana (Smoljan) na šeriatskom sudu je priznao:

»Moj sin Hasan ima kamen u mokračnoj bešici. Budući da je ovaj Ismolan (Smoljan) u tom pogledu vješt i sposoban, ja sam dao pristanak da mu ga izvadi, a u slućaju da on od ove operacije podlegne, ja od njega neću tražiti krvarinu za imenovanog Hasana, a ako to učinim, neka se ne uzima u postupak.«

I spomenuti Ismolan (Smoljan) je (to) potvrdio i na zahtjev je upisano u sidžil.

Napisano dne 9. mjeseca ševala 973 g. = 29. aprila 1566.

Prisutni:

Lutfi, sin Sadije   Mustafa, sin Ahmeda   Hadži Mehmed, sin Bajeziđov
Inhan, sin Alijin i drugi

4

Bitolj, 4—14 marta 1641 g. = krajem zilkadeta 1050.

Prepis huđžeta bitoljskog kadije

Bitoljski vojvoda Mustafa-aga Baltazade ustegao se da izvrši sudsku presudu o upućivanju Ciganina Mustafe na galiju i povratio kadiski huđžet.

Drž. arhiv NR Makedonije u Skoplju, sidžil br. 8, str. 41.

بودرکه مدینه مناسر ساکنارندن فخر الاعیان علی بک نام کسه ننگ اکثر ایامده اوینه کیروب نیجه
اشیاسنی سرقه ایدوب و هذا الان علی ملاً الناس ینه علی بیکنک اوینه کیروب یوز یکرمی آنچه قیتلو بر صحاتی
سرقه ایدن مصطنی نام قبطینک فساداتی و خسوزلونی شهود عدول ایله و جم غفیر و جمع کثیر اخباریله ثابت و
ظاهر اولوب مزبور شقی سفینهیه ارسال اولتیق ایچون محبت ویرلوب بالقعل مدینه مزبورهده و یوده اولان باتهزاده
مصطنی اغایه تسلیم اولدقده مزبور مصطنی اغا شقی مزبوری سفینهیه ارسال اتمدن امتناع ایدوب طرف شرع
مطهردن ویریلن حجتی کیور رد ایدوب اطاعت شرع مینه عدم انقیاده ظاهر اولاغین ماهو الواقع قیدشد اولندی
حرر فی اواخر ذی القعدة الشریفه لسنه خمسین و الف

شهود الحال

فخر القضاة	فخر الولاة	فخر المدرسین	خلیل چلبی
ابراهیم افندی	رمضان افندی	عمر افندی	ابن الحاج حسین

Prevod

Svjedočenjem korektnih ljudi i izjavama mnoštva svijeta dokazana su i utvrđena prljava djela i krađe Ciganina Mustafe, koji je u više navrata ulazio u kuću Ali-bega, ponosa ajana, stanovnika grada Bitolja i mnoge mu stvari pokrao i da je sada na oči svijeta ponovno upao u Ali-begovu kuću i ukrao mu jedan sahan u vrijednosti od 120 akči. Sud je izdao presudu da se spomenuti zlikovac uputi na galiju. Međutim, kad je predan Mustafa-agi Baltazade, koji je vojvoda u

spomenutom gradu, spomenuti Mustafa-aga se ustegao da navedenog razbojnik uputi na galiju i natrag povratio hudžet, koji je izdan od strane šeriatskog suda Pošto je postalo jasno da on neće da se pokori jasnom šeriatu, ovaj je slučaj une sen u sidžil onako, kako se dogodio.

Napisano početkom časnog zilkadeta 1050 g. = 4—14 marta 1641 g.

Prisutni:

Ponos kadija	Ponos skrbnika	Ponos profesora	Halil-Čelebi,
Ibrahim ef.	Ramadan ef.	Omer ef.	sin hadži Husejinov

5

Bitolj, početkom aprila 1657 = sredinom džumada II. 1067.

Prepis hudžeta bitoljskog kadije

Na tužbu Abdulkerima Čelebije i hadži Ahmed-bega, sakupljača džizje od Cigana protiv hadži Hasana, potkivača, sud donosi presudu da se od imenovanog ne naplaćuje džizja, jer je dokazao da nije Ciganin.

Drž. arhiv NR Makedonije u Skoplju, sidžil br. 15, 38 a.

بر درکه مدینه مناسر قضا سنده واقع قبطیان طائفه سنک یک التمش یدی سنه سنه محسوب اولوق اوزره جزیه و اسپنجه لری جمعته مأمور اولان عبد الکریم چلبی و الحاج احمد بک نام کسنه ل مجلس شرع حطیر لازم التوقیر مدینه مزبوره دن نعلی الحاج حسن نام کسنه احضار و محضرنده اوزرینه تقریر دعوی ایدوب مذکور نعلی الحاج حسن چنکانه اوغلی چنکانه اولوب جزیه طلب ایلدو کزده و یرمده تعلل و عناد ایدر شرعه سوال اولوب الیورلسن طلب ایدرز دیدیکارنده غب السؤال مذکور نعلی الحاج حسن جوانده بن مدینه مزبوره توابندن لوپاتیجه نام قریه ذمیرندن (nečitko) نام ذمینک صلبی اوغلی یم و یدی یاشنده شرف اسلام ایله مشرف اولمشدر حاشا چنکانه اوغلی چنکانه دکلم دیو ختم کلام ایدوب مدعیان مزبوران نعلی الحاج حسن مرقومک ذمینک صلبی اوغلی اولدوغنی بالکلیه انکار ایدیچک مزبور نعلی الحاج حسندن صدق دعواسته موافق بینه طلب اولدوقده عدول مسلمیندن سلیمان چلبی و دلال حاور نام کسنه ل لاجل الشهاده محفل قضایه حاضران اولوب غب الاستشهاد شویله اداء شهادت شرعیه ایلدیلرکه فی الواقع مذکور نعلی الحاج حسن قریه مزبوره ذمیرندن نام ذمینک صلبی اوغلی اولوب و یدی یاشنده شرف اسلام ایله مشرف اولمشدر بزو خصوصنه شاهدلرز و شهادت دخی ایدرز دید کزنده شهادتاری بعد التمدیل و التزیکه حیز قبولده واقع اولدقدن صکوه مذکور نعلی الحاج حسنک یدینده اولان فتوای شریفه سنه نظر اولدوقده زید مسلم اوقات خمسیه مداومت و مواظبت ایدوب و محجاب مسلمین ایله کعبه مکرمه شرفها الله به واروب حج ایدوب اسقاط فرض (nečitko) و عبد الله اوغلی اولدوغنی معلوم و مقرر و محقق ایکن ندرسنک باباک چنکانه ایدی سنه سنخ چنکانه سک دیو جزیه طلب اولنسه

لكن زيد وجه محر اوزره عبد الله اوغلى اولوب و حج شريف ايدوب و اوقات خمسه مدام اولوب اول طايفه ايله اصلا و قطعا اختلاط و معامله سى اوليوب اختلاط و معامله سى امت محمد الله اولسه شرعاً جزيه ايجون رنجيده و تضيق اولنورمى ديو سوال اولدوقده جواب باصوابنده اولتاز ديو بيورلغين بر موجب فتواى شريفه مزبوران جزيه دارلر معارضه دن منع برله ماهو الواقع اشبو وثيقه ائيقه بر سبيل تمسك كتب و ترقيم اولنوب يدطالبه دفع و تسليم اولندي جرى ذلك و حرر فى اواسط شهر جمادى الاخره السنه الزبورة

Prevod

Abdulkerim Čelebi i hadži Ahmed-beg, koji su zaduženi za ubiranje džizje i ispendže od Cigana u kadiluku grada Bitolja za 1656/7 (1067) na šeriatski sud su doveli hadži Hasana, potkivača iz spomenutog grada i u njegovoj prisutnosti protiv njega podnijeli ovu tužbu:

»Imenovani hadži Hasan, potkivač sin je Ciganina i Ciganin je. Kad smo (od njega) zatražili džizju, izbjegava i neće da je daje. Zahtjevamo da se po šeriatu ispita i da se od njega naplati.«

Prilikom ispitivanja spomenuti hadži Hasan, potkivač u svom odgovoru je rekao:

»Ja sam rođeni sin kršćanina (ime nečitko), iz sela Lopatiče (Lopatica?), koje pripada spomenutom gradu. U sedmoj godini primio sam islam. Nedaobog nisam ja Ciganin, ni sin Ciganina.« — završio je izjavu.

Spomenuta dva tužitelja potpuno su odricala, da je hadži Hasan, potkivač rođeni sin spomenutog kršćanina. Kad je od spomenutog potkivača hadži Hasana zatražen dokaz, koji bi odgovarao istinitosti njegove tvrdnje, na sud su došla dva korektna muslimana Sulejman Čelebi i telal Haver, da bi posvjedočili. Kad je od njih zatraženo da posvjedoče, ovako su šeriatsko svjedočenje dali:

»Imenovani hadži Hasan, potkivač faktički je rođeni sin štitenika (ime nečitko) iz spomenutog sela i u sedmoj godini je primio islam. Mi smo svjedoci o tome i opet svjedočimo.«

I kad je pregledana časna decizija, koju posjeduje spomenuti potkivač hadži Hasan, (čiji je sadržaj): Kad je utvrđeno, dokazano i poznato da X-musliman uredno i stalno vrši pet dnevnih molitvi, da je sa muslimanskim hidžabom (specijalna odjeća za vršenje hadžskih obreda) išao i hodočastio časnu Kabu — Allah je blagoslovio — i da je sin muslimana, a neko kaže: »Tvoj je otac bio Ciganin i Ti si Ciganin.« i ako se zatraži džizja, ali lice X na opisan način bude musliman, časni hadž bude izvršilo i revno vrši pet dnevnih molitvi, a sa tom grupom (s Ciganima) nema nikakva dodira ni veze, a ako se s muslimanima druži da li je po šeriatu da se uznemiruje i tjera da plati džizju.« Po ispravnom odgovorio: »Ne može se«.

Pošto je tako naređeno ova je isprava kao temessuk napisana o ovom što se dogodilo da se spomenuta oba džizjedara spriječe da se miješaju (u ovo pitanje) i predana je moliocu.

Tako je teklo i napisano polovinom mjeseca džumada II. spomenute godine.

Bitolj, 1698/9 = 1110 g.

Prepis hudžeta bitoljskog kadije

Presuda da se $\frac{1}{4}$ imetka umrle Ciganke Sevde iz Bitolja, koju je ona oporučila u dobrotvorne svrhe, preda hadži Muratu, izvršiocu testamenta, da je utroši u namjenjene svrhe.

Drž. arhiv NR Makedonije u Skoplju, sidžil br. 30, str. 18.

مدينة مناستر محلاتندن قبطيان محلهسى ساكنه لوندن ايكن وفات اولان سوده بنت رجب بن حسن نام قبطيه نك وراثتى زوجى يوسف ايله نيت المال جائته راجع اولوب طائفه مزبوره دن رافع الكتاب الحاج مراد نام كسنه مجلس شرع حطير لازم التوقيده مزبور يوسف و قبطيان جزيه داري اولوب بيت الما لبرني قبضه مأمور اولان ابراهيم اغا مواجه لرنده اوزرلرینه دعوى و تقرير كلام ايدوب مزبوره سوده خسته ايكن مالك ثلثى وجوه بره صرف اولتقى اوزره وصيت و بنى وصى مختار نصب و تعيين اتكين وصايتم حسيه ثلث مالى طلب ايدرم سؤال اولتوب البويراك مطلوبمدر ديدكده غب السؤال مزبور يوسف اقرار و جزيه دار ابراهيم اغا انكار اتكين مدعى مرقوم الحاج مراد صدق مقالتي بينه طلب اولتقد نصكره عدول مسلميندن شعبان بن حسن و ابراهيم بن شعبان نام كسنه لر لاجل الشهادة مجلس شرعه حاضران اولوب استهاد اولتقدده فى الحقيقه مزبوره سوده خسته ايكن ثلث مالى وجوه بره صرف اولتقى اوزره وصيت و مزبور الحاج مرادى وصى مختار نصب و بزى اشهاد ايدوب بزى بخصوصه شاهدلر ز شهادت دخى ايدرز ديو اداء شهادت شرعيه ابلد كلرند نصكره متوفيه مزبوره نك تركه سنك ثلثى مزبور الحاج مراد وصايت و وجبجه قبض و وجوه بره صرف الك اوزره تنيه بره ما وقع بالطلب كتب اولتدى حر فى التاريخ المزبور لسنة المزبوره

Prevod

Nasljedstvo umrle Ciganke Sevde, kćeri Redžepove, sina Hasanova koja je stanovala u Ciganskoj mahali u gradu Bitolju pripada njenom mužu Jusufu i državnoj blagajni. Nosioc ovog dokumenta hadži Murat, iz spomenute grupe (Ciganin) pred sudom u prisutnosti spomenutog Jusufa, ciganskog džizjedara i Ibrahim-age koji je službenik za primanje fiskalnih dijelova podnosi tužbu protiv njih i izjavljuje:

»Pošto je spomenuta Sevda dok je bolesna bila oporučila da se jedna trećina njenog imetka potroši u dobrotvorne svrhe i mene odredila za izvršioca njene oporuke (vasi muhtar), to ja zahtijevam obzirom na ovu moju oporuku da se stvar ispita i tražim da mi se $\frac{1}{4}$ imetka preda.«

Budući da je prilikom ispitivanja spomenuti Jusuf priznao, a džizjedar Ibrahim-age poricao i nakon što je od tužitelja spomenutog Hadži Murata zatražen dokaz za istinitost njegovih navoda, korektni muslimani Šaban, sin Hasanov i Ibrahim, sin Šabanov pristupili su šeriatskom sudu radi svjedočenja. Kad je od njih zatraženo da svjedoče, izjavili su: Dok je spomenuta Sevda bila bolesna oporučila je da se $\frac{1}{4}$ njenog imetka utroši u dobrotvorne svrhe i spomenutog hadži Murata postavila je za izvršioca testamenta. Mi smo svjedoci za ovo i opet svjedočimo.

Kad su posvjedočili po šeriatu, $\frac{1}{3}$ imetka spomenute umrle primio je po testamentu navedeni hadži Murat i istodobno je upozoren da ga utroši u dobrovoljne svrhe.

Na traženje upisano je (u sidžil) što se je dogodilo.

Napisano istog datuma.

7

Jajce, 1693/4 = 1105 g.

Prepis molbe nekih Cigana, stradalih od odmetnika da se oslobode od plaćanja džizije i nekih drugih daća i prepis bujuruldije bosanskog valije da se isti oslobode

Orijentalni institut, sidžil br. 10, 38a.

بر قولاری کچن سنه اهل و اولاد لرینز ایله یکجه وقتندن یایچه قلمه سنه کلورکن بامر الله تعالی جل
و علا قوتار اشقیاسنه مصادف دوشوب جمله مز اسیر و بنده مز نکه مبتلا اولامز حسیده مراحم علیه بی دولت لرندن
نیاز اولنور اهل و اولاد لرینز و مجوست باشمز بهاسین ادا ایدنجه تفتیشلمه (nečitko) رنجیده اولتامق باندنه یایچه
قاضیسنه خطابا فرمان شریفاری رجا اولنور

شریعت مآب یایچه قاضیسی زید فضله قبطی مز بور اهل عیالیه دست اعدایه کف تار اولغله زیاده
فقیر الحال اولدغنده ک کدرکه بهاسن ادا و خلاص اولنجه مر قومی جزیه و تفتیشلمه و سایر ۵ تکالیف ایله
رنجیده ایتدر میه سز

Prevod

Ovaj Vaš sluga prošle godine dolazeći sa svojom porodicom i djecom iz Mrkonjić Grada u tvrđavu Jajce naišao je na kotarske odmetnike (eškija) i svi smo bili zarobljeni.

Molim Visoku milost da jajačkom kadiji uputi časnu zapovijed da se ne uznemirujemo sa teftišlemom dok ne isplatim otkup za svoju porodicu i za djecu i za svoju nesretnu glavu.

Utočištu šeriata, jajačkom kadiji neka mu se poveća vrlina!

Budući da je spomenuti Ciganin sa svojom porodicom pao u ruke neprijatelja, a vrlo je siromašnog stanja, potrebno je da naredite da se spomenuti ne uznemiruje sa džizjom, teftišlemom i sa ostalim teretima dok ne isplati svoj otkup i dok ne bude oslobođen.

8

Sarajevo, 1693/4 = 1105.

Prepis ilama sarajevskog kadije

Na tužbu Omer-age ciganskog džizjedara za sarajevski kadiluk protiv Ciganina Selima, sina Osmanova iz Sarajeva, kadija donosi presudu da optuženi ne podliježe plaćanju džizije, jer revnosno vrši vjerske dužnosti.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, Tarihi Enveri (Kadićeva kronika), sv. IV, 152.

سرای ناهیه سی و قضااستنده دوران ایسدن قبطیان طائفه سی جزیه داری اولان فخر الاقران عمر اغا محفل قضاة مدینه مزبورہ ساکنرندن اشبورافع الکتاب سلیم بن عثمان تام قطبی مواجہہ ستندہ اوزرنہ دعوی و تقریر کلام ایدوب مزبور سلیم قبطیان طائفہ سندن اولوب اوزرنہ لازم کلان خواجه و پرمکده تملل ایدر سوال اولنوب الیورک مطلبعدر دیدکده غب السؤال مزبور سلیم جوابنده بن مسلمان اوغلی مسلمان اولوب مسلمانلر محله سنده داخی ساکن و اهالی محله ایله واقع اولان تکالیفی مہما ادا ایدوب اوقات خمسہ فی دخی جماعت مسلمین ایله ادا و اولادیمی مکتبه و یروب سائر صبیان ایله تعلیم قرآن عظیم ایدوب کندی صنعت ایله کچنوم و حالا زوجہ منکوحہ می ناعم اولناردن پرهیز ایدوب وجه محرد اوزره بندن خراج ساقط اولدینہ یدمده فتوای شریفه و موجبہ داخی امر شریف عالیشان وارد اولغله نظر اولنوب منع و دفع اولتیق بمندانخی مرادمدر دیو یدنده اولان فتوای شریفه و امر عالیشان ابراز ایدوب فتح و قرائت اولدندقه تقریرنه مطابق بولندقدن صکره بر موجب فتوای شریفه و امر عالیشان جزیه مرقومه مزبور سلیمدن ساقط اولوب جزیه دار مذکور عمر اغا بیوجه مداخله و معارضه دن منع برله ما وقع بالطلب کتب اولندی فی سنه ۱۱۰۰

Prevod

Ponos svojih drugova Omer-aga, koji je džizjedar Cigana, koji krstare po Sarajevskoj nahiji i kadiluku, pred šeriatskim sudom u prisutnosti Ciganina Selima, sina Osmanova iz Sarajeva, nosioca ovog dokumenta protiv njega je podnio tužbu i izjavio sljedeće:

»Spomenuti Selim je Ciganin, ali izbjegava da plati harač, koji je dužan da dade. Zajtjevam, da se ispita i da mi se preda (harač).«

Prilikom ispitivanja spomenuti Selim je u svom odgovoru (izjavio sljedeće):

»Ja sam sin muslimana i ja sam musliman. Stanujem u muslimanskoj mahali i zajedno sa mahaljanima plaćam poreze (terete) koji dospiju. Šta više, zajednički s muslimanima vršim pet dnevnih molitvi i svoju djecu dajem u mekteb, da bi se sa ostalom djecom poučila u Kuranu. Bavim se svojim poslom, a zakonita moja žena kloni se stranih lica. (Misli se svakog ko nije bliža rodbina-mahrem). Pošto na opisan način od mene otpada harač i budući da o tom imam časnu deciziju i na osnovu nje sam dobio visoku časnu zapovjed, to želim, da se isto pogleda i (da se donese odluka) kojom će se spriječiti i odbiti (da se od mene traži harač).«

(Spomenuti) je pokazao časnu deciziju i visoku zapovijest koju posjeduje. Kad su iste pročitane i pošto je utvrđeno da njegova izjava odgovara činjeničnom stanju, to je od spomenutog Selima na osnovu časne decizije i visoke zapovjesti otpala spomenuta džizja, te je spomenutom džizjedaru zabranjeno da se uopće miješa u ovo pitanje. Na traženje je upisano što se je dogodilo.

1105—1693/4

Jajce 14 oktobra 1693 g. = 13 safera 1105.

Prepis molbe šestorice Cigana-mehtera iz Jajca da se oslobode od plaćanja mehterije i teftišleme i prepis valijine bujuruldiye o njihovom oslobadanju.

Orientalni institut, sidžil br. 10, 23a.

عرض حال بنده لڑی بودرکه بو قولری یایچه قلمه سی جاعتلورنده ساکن اولوب لیل و نهار قلمه
پادشاهیده مهترق ایدوب سنه سابقه ده دولتو سلطاتم حضرتلاری طرفندن اوزلریزه اداسی لازم کلان جزیه
ادادن صکوره تفتیشلمه و مهتریه ایله رنجیده اولنماق باندده بیوردلئی شریفه احسان اتشیدی سعادتلو سلطاتم
مراحم علیه دن اشبوسنه مبارکه ده دخی تفتیشلمه و مهتریه ایله رنجیده اولنماق باندده یایچه قاضی سنه خطابا
بیوردلئی شریف رجا اولتور

فرمان دولتو سلطاتم حضرتلاریکدر

بنده محمد بن عمر	بنده حسن بن قلندر	بنده مصطفی (nečitko)
بنده درویش بن صالح	بنده (nečitko)	بنده محمود بن سلیمان

شریعتآب یایچه قاضی افندی زید فضله

زیر عرض حالده مسطور الاسامی اولان قبطیان قلمه مزبورده الی نفر چالیجی مهتران اولتیله
خدمتاری مقابله سنده مهتریه و تفتیشلمه لرندن معاف اولسق بیوردلئی تحریر اولتق اوزره بیوردلئی تحریر اولتوب
یدلرینه ویرلشدر مادامکه خدمتلورنده موجود اولار خصوص مزبور ایچون من بعد رنجیده اولتیلر دیو

فی ۱۳ ص سنه ۱۱۰۰

Prevod

Ove Vaše sluge, koje stanuju u džamatima jajačke tvrđave, dan-noć vrše sviračku službu (mehterluk) u carskoj tvrđavi. Od strane Njegove Ekselencije našeg gospodara prošle godine izdana je časna bujuruldija, da se ne uznemirujemo sa teftišlemom i sa mahterijom nakon što platimo džizju, koju smo dužni plaćati. Molimo, da se časna bujuruldija uputi jajačkom kadiji, da se blagoslovene i ove godine ne uznemirujemo sa teftišlemom i mahterijom. Njegovoj Ekselenciji našem gospodaru pripada pravo da donosi naređenja.

Mehmed, sin Omerov

Hasan, sin Kulenderov

Mustafa (nečitko)

Derviš, sin Salihov

(Nečitak potpis)

Mahmud, sin Sulejmanov

Utočištu šeriatu gospodinu jajačkom kadiji neka mu se poveća vrlina!

Pošto su šestorica Cigana, dolje potpisanih u molbi, svirači i mehteri u spomenutoj tvrđavi, a (molili su) da se na ime njihovog vršenja mehterske službe napiše bujuruldija da se oslobode od mehterije i teftišleme, to je bujuruldija napisana i predana im. Dok se god budu nalazili u (ovoj) svojoj službi, neka se ubuduće ne uznemiruju u pogledu spomenutog.

13. s(afer) 1105 — 14 oktobar 1693

10

S. L. 30 novembra 1693 g. = 1. rebi II. 1105.

Prepis bujuruldije bosanskog valije

Stavlja se do znanja kadijama na području Bosanskog ajaleta da je imenovan novi mubašir kome trebaju omogućiti da pronađe Cigane-mehtere i da od njih naplati mehteriju.

Orientalni institut, sidžil br. 10, 43a.

شرايع شعار بوسنه ابالتنده واقع قاضيار زيد فضلهم و مفاخر الامائل و الاقوان اعيان ولايت و ايش ارلى زيد قدرهم انها اولتور كه حاليا تحت قضايريكزده دوران ايند قيطان طائفه سنك چاليجى مهترلى پهر-نه بوسنه واليارى طرفدن تفتيش و تفحص اولتوب مهترى لى تحصيل اولتوبق باينده بيورلدى تحرير و اصدار و قدوة الامائل : الاقوان (prazno) زيد فضله مباشر تعيين اولتوشدر و صولنده كركدر كه تحت حكومتريكزده واقع قيطان طائفه سنك چاليجى مهترلى پهر-نه اولكلذركى اوزره مومى اليه معرفتله تفتيش و تفحص و مهترى لى تحصيل ايتدورب بوباده پرفوده عناد و تعلق ايتدرميه سز خصوص مزبورده شرح شريفه و قديدن اولكلشمه مخالف كسته به ظلم و تعدى و تجاوز ايتدرميوب موجب بيورلديله عامل ارله سزديو
وصل الينا فى غره ربيع الاخر سنه ١١٠٥

Prevod

Poznavaocima šerjata kadijama, koji se nalaze u Bosanskom ajaletu — neka im se poveća vrlina — ponosima svoga društva vilajetskim ajanima i ljudima od zvanja — neka im se poveća vrijednost — dostavlja se sljedeće:

Svake godine su od strane bosanskih valija istraživani ciganski svirači i mehteri koji krstare po Vašim kadilucima. Napisana je i izdana bujuruldija, da se od njih ubere porez mehterija i prvak svoga društva... — neka mu se poveća vrlina — imenovan je za mubašira. Kad stigne, potrebno je da omogućite da se preko imenovanog, kao što je to uobičajeno svake godine, pronađu ciganski svirači i mehteri, koji se nalaze pod Vašom vlašću i da se od njih ubere mehterija. Nikom ne dozvolite da se opire u pogledu ovoga i nikom ne dozvolite da u pogledu ovoga učini nasilje i nepravdu, što je suprotno časnom šerjatu i od davnina uvedenom običaju. Postupite po bujuruldiji.

Primljeno 1 rebia II. 1105 — 30 novembra 1693.

11

S. L. 27 avgusta 1743 — 7 redžepa 1156.

Prepis bujuruldije bosanskog valije

Naređuje se kadijama u Bosanskom sandžaku, muteselimima, vojvodama, ciganskim džizjedarima i ostalim funkcionerima, da se pronađu Cigani-skitači i da se od svakog uzme po jamac koji će dati garanciju za njega.

Orientalni institut, sidžil br. 21, 29a.

شرايع شعار بوسنه سنجاعنده واقع قضات افنديلر زيد فضلهم و مفاخر الامائل و الاقوان متسئلار و يوده لر و قيطان جزيه دارلى و اعيان ولايت و ايش ارلى زيد قدرهم انها اولتور كه قيطان طائفه سى بواثناده

صحارہ چقوب چرکہ لزیله تضارده کوه کوه قرا بقر کزوب قوندقاری و کوچد کلمری محللرده عباد الہک محصولات و مزروعات لری غارت و انواع ضرر و خسارت و سرقت مثللو حرکتدن خالی اولدقارندن باشقه بعض قرا و محللرده کندولری منع التناک مراد ایدنارک خانه و صانلقاری احراقه تخویف و بومثلونجه نجه تعدیلری اولدینی دیوان بوسنه یه انہ اولتغین ایدی سزلکه قضاة افندیلری زید فضلهم سز متسلمار و یوزده ل و جزیه دادرل و اعیان ولایت زید قدرهم سز طائفه مرقومی معرفت شرع و مباشر معرفتیه تفتیش و تنحص و بر فردہ ضرر و زیان التناک و بلا اذن قرا بقر کرمامک و سرقت مثللو حالتلری ظهور ایلامک شرطیله هر برینی کیفیله و یردیروپ و کفیلی اولیانارک اعلاماریله مباشره تسلیم و عباد الہک امنیتلریچون حقارندن کلتمک اوزره دیوان بوسنه یه احضار ایلمکز باندہ اشبو بیوردلی تحریر و اصدار و قدودہ الامائل و الاقران اغامز محمد اغا زید قدره مباشر تعین و ارسال اولتشد و صوتنده کرکدرکه وجہ مشروح اوزره تحت تضار کزده واقع قطیان طائفه سنی معرفت شرع و مباشر مومی الیه معرفتیه کرکی کبی تفتیش و تنحص و بر منوال محرر بر کفیلاری التوب و عباد الہک محصولاتلرینه و ساز و جہله ایتدکلمری ضررلی منع و دفع و بلا اذن و کفیل صحارلده و قرالده اکین و چایرلده کزدرلیوب منع و دفع و قوی کفیلی اولیانارک شرعا حقارندن کلتمک ایچون اعلامیله مباشره تسلیم و دیوان بوسنه یه احضار و تأمین بلاد اتام ایدوب موجب بیوردلیله عامل و خلافندن بغایت احتراز ایلمه سز دیو بیوردلی

فی ۷ ر سنه ۱۱۵۶

Prevod

Poznavaocima šeriata gospodi kadijama koji se nalaze u Bosanskom sandžaku — neka im se poveća vrlina — ponosima svoga društva muteselimima, vojvodama, ciganskim džizjedarima, vilajetskim ajanima i ljudima od zvanja — neka im se poveća vrijednost — dostavlja se sljedeće:

Bosanskom divanom je stavljeno na znanje da ovih dana Cigani izlaze u polja; grupa po grupa sa čergama ide po kadilucima od sela do sela; da u mjestima gdje otsjednu i kuda proputuju pljačkaju plodove i usjeve stanovništva; ne ustežu se ni od (drugih) vrsta zala, kao što je krađa i nanošenje drugih šteta; osim toga u nekim selima i mjestima groze se onim koji ih nastoje (u tome) spriječiti, da će im kuće i sjenike popaliti i da vrlo mnogo ovakvih prestupa prave.

Zbog toga, Vi, koji ste gospoda kadije — neka im se poveća vrlina — Vi muteselimima, vojvode, džizjedari i vilajetski ajani — neka im se poveća vrijednost — spomenutu grupu (Cigane) pronađite preko šeriatskog suda i mubaširovim posredstvom. Naredite da svaki od njih dade jamca, koji će garantirati da (dotični) neće praviti štetu, da neće ići od sela do sela i da neće praviti zla, kao krađu. One, koji nemaju jamca sa ilamom ih predajte mubaširu i uputite ih Bosanskom divanu, da se kazne, da bi se (na taj način) stanovništvu obezbijedila sigurnost. U pogledu toga ova je bujuruldija napisana i izdana, a prvak svoga društva, naš aga Mehmed-aga — neka mu se poveća vrijednost — postavljen je i upućen za mubašira. Kad stigne, potrebno je da na propisan način preko šeriatskog suda i posredstvom imenovanog mubašira, kao što treba, da pronađete Cigane koji se nalaze pod Vašom kadiskom vlašću i da se na propisan način od njih uzme po jedan jamac, da bi ih spriječili i odbili da ne nanose štetu usjevima ljudi, ili da u drugom vidu prave štetu.

Neka im se ne dozvoli da bez odobrenja i bez jamca idu po usjevima i livadama u poljima i u selima. One, koji nemaju dobre jamce, sa ilamom predajte mubaširu, da se kazne po šeriatu i uputite ih Bosanskom divanu da bi potpuno obezbijedili sigurnost zemlje. Postupite po bujuruldiji, a krajnje oprezni budite da ne napravite nešto, što je protivno njoj.

7 rebia II. 1156 = 31 maj 1743.

12

S. L. 8 septembra 1779 — 26 šabana 1193.

Prepis bujuruldije bosanskog valije

Naređuje se Sulejman-paši, ljubinjskom kadiji, ajanima i zabitima, da se uhvate Cigani koji su se unatoč date garancije da će se stalno nastaniti u varoši i baviti se svojim poslom, ponovno odali skitanju.

Orientalni institut, sidžil br. 11, 47b.

میرمیران کرامدن عزتاورفتاوسلیمان پاشا دام اقباله و شریعت شعار لویین قاضی افندی زید فضله و مفاخر الامائل و الاقران اعیان و ضابطان زید قدرهم انہا اولنورکہ قبطیان طائفہ سی قصبہ ساکن و صنعت و کار و کسبایرینی مقید اولتی اوزرہ مقدما رابطہ کھالتی ربطیلہ تنظیم اولنیش اینکن طائفہ مزبورہ صنعتارینی ترک و قوالدہ کشت و کذار و سرقت و حرقت مثللو شقاوتہ سلوک و رعایا فقراستہ ایصال خسارت ایلدکاری اعلام اولنغین ایدی او مقولہ حرکتہ اجتسار ایدن طائفہ مزبورہ تفتیش و تفحص و علی ای حال اخذ ایتدرلوب تأدیبات مشروعہ لری اجرا و فیابعد کڈو حاللرندہ اولتی اوزرہ معتمد کھیاری اخذ و تسجیل و بلا کفیل قانلاری مباشرہ مصحوبا دیوان بوسنہ یہ احضار ایلمکز باندہ اشبو بیورلدی تحریر و اصدار و ارسال اولنشدن ان شاء اللہ تعالیٰ و وصولندہ ککدرکہ وجہ مشروح اوزرہ معرفت شرع و مباشر مومی الیہ معرفتیلہ تفتیش و تفحص و تأدیبات مشروعہ لری اجرا و رابطہ کھالتی ربط و بلا کفیل قانلاری مباشرہ مصحوبا احضارلریتہ مبادرت و خلافندن حذر و مجابنت ایدوپ موجب بیورلدی الیہ عامل اولہ۔ بز دیو

فی ۲۶ س سنہ ۱۱۹۳

Prevod

Poštovanom i plemenitom mirmiranu Sulejman-paši — trajna mu sreća bila — poznavaoću šeriatu gospodinu ljubinjskom kadiji — neka mu se poveća vrlina — ponosima svoga društva ajanima i zabitima — neka im se poveća vrijednost — dostavlja se sljedeće:

Ranije je davanjem garancije regulisano da će se Cigani nastaniti u gradu da će se baviti zanatom i da će privređivati. Pošto smo izvješteni da je spomenuta grupa (Cigana) napustila svoje zanate i da hoda po selima i da pravi zla, kao što su krađa i palež i da siromašnim podanicima nanosi štete, to naredite da se spomenuta grupa, koja se usuđuje praviti ovakve prestupe, pronade i da se pod svaku cijenu uhvati i da se kazni zakonom određenom kaznom. Nek se od njih uzmu i u sidžil upišu pouzdani jamci da će se oni ubuduće baviti svojim poslom, a koji ostanu bez jamca po mubaširu ih predvedite Bosanskom divanu.

U tom pogledu je napisana, izdana i poslana ova bujuruldija. Akobogda kad stigne potrebno je da na objašnjen način preko šeriatskog suda i preko imenovanog mubašira pronađete, da ih kaznite zakonom određenom kaznom, da uzmete obavezu jamaca, a da one koji ostanu bez jamca po mubaširu predvedete (divanu). Budite oprezni i čuvajte se da ne napravite nešto, što je protivno njoj (bujuruldiji). Postupite po bujuruldiji.

26 šabana (1)193 godine = 8. septembra 1779.

13

Ljubinjé, 1780 — 1194.

Prepis molbe majke i supruge ubijenog Ciganina Sulejmana, da se ubica pronađe i kazni i prepis valijina naređenja da se istraga provede.

Orientalni institut, sidžil br. 15, 37b.

عرض حال جاريه لريدركه بو جاريه لوبين قضاى ساكنه لردن اولوب بوندن اقدم قضاء مذكوره
 ژانچيه قريه سى ساكن لردن ستان اوغلى صالح نام كسنه نك دوكونى واقع اولوب ينه قضاء مزبوره ده ويلاحويك
 قريه سنه كيدوب زوبويك اوغلار لردن قزى الوب و زوجم قبطى سليمان دوكونچياريه معاً اولوب ويلاحويك
 قريه سندن زوجم قوللرى قتل اولنوب قاتلى معلوم اولوب بو جاريه لريك بش يستيم ايله قلوب مراحم عليه لردن
 مرجودر كه مباشر قوللرى معرفتيله و معرفت شرعه تفتيش و تفحص و قاتلى ظاهره اخراج و احقاق حق اولنوب
 اجرا اولتىق بابتده عرض حاله جسارت اولدى باقى امر و فرمان دولتاو عنائتاو سلطانم حضرت تارنىكد

بندہ

بندہ

ساكنه والده سى

زوجه سى

ذى القعدة

لوبين قاضيسى افندى و اعيانى و ضابطانى

درون عرض حاله مذکور مقتولك قاتللى معرفت شرع و تعيين اولنان مباشر معرفتيله قريه مرقومه
 و جوارنده مظنه اولان ساثرى قريه لده تفتيش و ظاهره اخراج و اخذ و حقلرنده لازم كلان مجازات لايته لرى اجرا
 ايچون صورت سبجالتيله معاً ديوان بوسه يه احضار اولتىق ديو

فى ١٦ دا سنه ١١٩٤

Pre vod

Mi stanujemo u ljubinjnskom kadiluku. Ranije je bila svadba Sinanovića Saliha, stanovnika sela Žabice, u spomenutom kadiluku, te su otišli u selo Vlahović, u spomenutom kadiluku i odveli djevojku Zubovića. Sa svatovima je bio i moj muž Ciganin Sulejman i moj je muž ubijen u selu Vlahovićima, a ubica nije poznat. Mi smo ostale sa petero siročadi, te molimo Visoku milost da se preko mubašira i preko šeriatskog suda povede istraga, da se ubica pronađe i da se pravda zadovolji. Usudujemo se da podnesemo molbu da bi se to izvršilo.

Uostalom Njegova Ekselencija naš gospodar ima pravo da donosi naređenja.
 Njegova supruga Njegova majka
 Zulkada Sakina

Gospodinu ljubinjskom kadiji, ajanima i zabitima

Naređujem da se preko šeriatskog suda i preko postavljenog mubašira poveđe istraga u spomenutom selu i po drugim selima u susjedstvu, za koja se smatra da se je u njima mogao skloniti ubica u pretstavci navedenog ubijenog lica, da se pronađe i da se zajedno sa izvodom iz sidžila predvede Bosanskom divanu, da bi se nad njim izvršila odgovarajuća kazna.

16 zulkade (1)194 = 13. novembar 1780.

14

Sarajevo, 1801 — 1216.

Prepis molbe Ciganina Alije, sina Kurtova iz Sarajeva, da se oslobodi od plaćanja džizje i prepis valijina naređenja da se isti oslobodi.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 40, str. 236.

عرض حال قوللريدركه بو قوللرى سنين كئيدرن برو بوسنه سراى مترطانه سنده امرد مهمته ايله مرورد
 ايدن اغالرك خدمتته قيام و ارام اولوب مدت مدیده دنبرو عليل و ناقادر و هر درلو شايسته مرحمت اولديشمه
 مبنى جزيه مطالبه سندن امر و فرمان عاليلريه معاف بيورلوق استرحاميله بالتضرع و الابتغال عرض حاله مبادرت
 اولندي باقى امر حضرت من له الامر كدر

بنده

قبلى على

ابن قورد

سرای بوسنه قاضیسی عزتلو فضیلتلو افندی حضرتاری و متسلمی و جزیه دار و ضابطان ساثره مسفور

قبلى على اختيار و عليل اولوب شايسته عنايت اولغه حاله ترحمًا جزیه مطالبه سيله ريحیده اولتنامق ديرو

فی ۲۰ م سنه ۱۲۱۶

Prevod

Ovaj Vaš sluga od prije mnogo godina nalazi se u službi aga, koji važnim poslovima prolaze kroz sarajevsku menzilhanu. Pošto sam od prije duže vremena bolestan i nemoćan i zaslužio sam svaku milost, to ponizno upućujem (ovu) pretstavku moleći da se visokim naređenjem izvoli narediti da se oslobodim da se (od mene) ne traži džizja. Uostalom, naređenje pripada onome ko je za to kompetentan.

Ciganin Alija, sin Kurtov

Cijenjenom i vrlom gospodinu sarajevskom kadiji, muteselimu, džizjedaru i ostalim organima vlasti.

Pošto je Ciganin Alija star i bolestan i zaslučuje pažnju, to iz samilosti prema njegovom stanju naređujem, da se ne uznemiruje sa traženjem džizje.

Dne 25 muharema (1)216 godine = 7. juna 1801.

15

Sarajevo, 1818/19 — 1234.

Prepis molbe Ciganina Ibrahima da se zbog velikog siromaštva oslobodi od plaćanja džizije, navodeći da on živi islamskim načinom života i prepis valijina naređenja da se ovaj slučaj ispita.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 60, str. 114.

بو قولاری زمره قبطیانندن اولدیسه ده اهل اسلامه بونجه زمان خدمت و اظهار صداقت ایلدیفمزدن
ماعد اهل عیالو ایله پرده حمیا و حرکه سکناتی شرع مبین و سنة سنیه مطابق واقعه سنه سعی و کوشمز درگاه
و الحاله هذه سائر زمره مذکوریه معاير و سائل مشابه سی حالتندن عاری اولدیفمزدن اوزریزه مضربه اولان
جزیه سی فتروفاقه دن ادایه عدم اقتدارده اولدیفمز اجدلن اوزریزه جزیه دن معاف اولماسی اراده علیه تعلق
بیوریلوب نازل اجر جزیل ایچون رضاء لله تعالی عرضکارک بالاسنه مطالبه دن دفع و منع بیورلق رجا و تمسلیله
عرضه جسارت قلندی اولابده امر و فرمان و مرحمت و احسان دولتو عنایتلو مرحمتلو افسندم سلطامن حضرتلر
بندہ

ابراهیم قولاری

تراونیک قاضی فیضیتلو افندی

صاحب ضحال قبطی ابراهیمک اناسی اوزره سائر مسلمین کبی اهل پرده اولوب زمره اسلامدن
معدودتی حسیله جزیه دن عفوی خصوصنی استدعا ائتیکله مرقومک ادعاسی موافق شرع شریف ایسه مضربه
اولان جزیه سی قتری حالی اولوب ادایه عدم اقتداری غایان اولدیفنی حالده عفوی خصوصنی حضورمه اعلامه
مبادرت ایلیمز
فی ۱۵ را سنه ۱۲۳۴

Prevod

Premda su ove Vaše sluge Cigani, mi smo ne samo mnogo vremena služili muslimanima i pokazali prijateljstvo, nego smo mi i naša čeljad nastojali da svoje vladanje i postupke uskladimo sa jasnim šeriatom i sa uzvišenim sunetom (tradicijom) i očito je da se mi pokoravamo šeriatu. S obzirom da se mi stvarno razlikujemo od drugih koji pripadaju spomenutoj grupi i da nismo prosjaci, a da zbog velikog siromaštva ne možemo platiti džizju, koja je na nas određena, to je u vezi s tim izdana visoka carska zapovijest, da se oslobodimo od džizje. Usudujemo se da podnesemo molbu i da zamolimo, da se iznad naše molbe izda naređenje, kojim će se spriječiti i zabraniti da se (od nas) traži (džizja). U tom pogledu Njegovoj Ekselenciji mom gospodararu pripada pravo donošenja naređenja i ukazivanja milosti i dobročinstva.

Vaš sluga
Ibrahim

Vrlom gospodinu travničkom kadiji

Pošto je podnosioc molbe Ciganin Ibrahim molio da se oslobodi od džizje, s obzirom na njegovu izjavu, da je on čestit kao i drugi muslimani i da spada među muslimane, to naređujem, ako je njegova tvrdnja u skladu sa časnim šeriatom i kad postane jasno da on zbog siromašnog stanja ne može platiti džizju koja je na njega određena, požurite da nam uputite ilam da bi ga oslobodili.

Dne 15 rebia I. 1234 = 12. januar 1819.

16

Travnik, 1818/19 — 1234.

Prepis ilama travničkog kadije da je Ciganin Ibrahim veoma bijednog stanja i da su njegovi navodi tačni i prepis valijinog naređenja da se spomenuti Ciganin oslobodi od plaćanja džizje.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil 60, str. 114.

ممالك محروسه ذمہ قبطیان اوزرینہ مضروبہ اموال میریہ کہ اسلام و ذمیلر دن مطالبہ جزیہ جانب شرعدن ویربلان فتوای شریفہ موجبہ بامر عالی نازلہ اولوپ غیر از ذمی مسلم قبطی اکثرچہ سائر مسلمین موحدین زمرہستہ کندولرینی ادخال دعواستندہ اولورلر انجق دعوی مزبورہ جزیہ دن قودتسلمق و آیینلرینی یتہ اجراءہ اولوق حلیاستندہ اولدقاری و طرف دولت علیہ دن لدی التفحص اکثریسی جزیہ قبولدن نکول اوزرہ اولدقاری صورت مزبورہ جزیہ دن خلاصیتاری شرع شریفہ تطبیق ایله امر عالی یہ محتاج اولوپ اشبو صاحب عرضحال ابراہیم قبطینک فقر حالہ مبنی جزیہ دن عفوی مطابق شرع اولدیشہ مبنی فقر و حالہ مرحمتا و شفقتا جزیہ مطلوب اولنامق بابتہ اعلامہ بیوردندی عالیاری کشیدہ بیورلق موافق رأی عالیاری ایسہ اولبابتہ امر لولی الامر فی ۲۳ را سنہ ۱۲۳۴

تراونیک قاضیسی فضیلتلو افندی و قبطی جزیہ داری

اعلامی موجبہ مرقوم قبطی ابراہیم جزیہ دن عفو اولدینبی معلومکنز اولدقده فیما بعد مرقومدن

جزیہ و مقاطعہ مطالبہ سیلہ رنجیدہ ورمیدہ ایلمیہ سز

فی ۲۵ را سنہ ۱۲۳۴

Prevod

Porezi koji su određeni na Cigane u zaštićenim zemljama ovako su regulisani: Džizja koja se traži od muslimana i nemuslimana propisana je visokim naređenjem, shodno časnoj deciziji izdanoj od strane šeriata (muftije). Izuzimajući nemuslimane, ako muslimani-Cigani tvrde da se oni trebaju uključiti među prave muslimane, a s obzirom da je cilj ove tvrdnje da se samo oslobode od džizje, a da opet vrše svoje obrede i kad se od strane visoke države vrši istraživanje, većina ih ne odbije da prihvati džizju, u tom slučaju, da bi se oslobodili od džizje, potrebna je visoka zapovjest, koja je u saglasnosti sa časnim šeriatom.

Obzirom na siromašno stanje ovog podnosioca molbe Ciganina Ibrahima i obzirom da je njegovo oslobodenje od džizje u saglasnosti sa šeriatom, to molimo

da iz samilosti i sažaljenja prema njegovoj bijedi i situaciji na ilam stavite visoku svoju bujuruldiju da se (od njega) ne traži džizja, u koliko to odgovara Vašem visokom mišljenju. U tom pogledu naređenje pripada onom ko je za to nadležan.
23 rebia I. 1234 = 20 februara 1819.

Vrlom gospodinu travničkom kadiji i ciganskom džizjedaru

Kad Vam bude poznato da je spomenuti Ciganin Ibrahim shodno ilamu oslobođen od džizje, nemojte ga u buduće uznemirivati da se od spomenutog traži džizja i mukata.

25 rebia I 1234 = 22 januara 1819.

17

S. L. 28 marta 1845 — 19 rebia I. 1261.

Prepis bujuruldije bosanskog valije

Naređuje se nekim bosansko-hercegovačkim kadijama i naibima da izvrše naseljavanje Cigana na svome teritoriju i daju im se uputstva o tome.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil br. 80, str. 124-5.

امير الامراء الكرام سواری عساكر ديفه شاهانه مير لوی مدینه سراي متسلمی سعادتو عطفوتو
فاضل پاشا دامت معاليه و افتخار الاماجد و الاكارم درگاه عالی قیوچی باشیاردن یکی بازار و استار افلاق
قضاری متسلمی عزتلوبك دام بچده و مدینه سرایده مسند نشین شرعیین فضیلتو ساحتاو افندی زید فضله و
شرایع شعاری یکی بازار و استار افلاق و وشغراد و چلی بازار و برچو و ویسوقه و فوینچی و تزوه و بروز قضا
و نواحی نائباری فضیلتو افتدیلر زید علمهم و مفاخر الامائل و الاقوان متسلم و متسلم و کیلاری و وجوه مملکت
و بالجمله ایش ارلری زید تمقا درهم انها اولتور که روم ایلی و اناطولی طرفارنده بولنان کوجیه قیطان طائفه سی
بر محله طورمیوب دائما کشت و کذارلری غارت و سرقت و سائر کونه اونو نزلتی کدولرینه صنعت اتخا
التش و بونارک بویله کوجیه طرزنده کزوب سرقت و خسارت ماده لینه اجتسارلری ملکجه و ققراجه موجب
ضرر و زیان اولدینی کبی کدولر نجه دخی خساری مستلزم اوله جفته و طائفه مرقومانک اکثریسی دخی ارباب
صنعتدن اولدقلرینه مینی استدکاری سنجاق دروننده اسکانه وقت و موسسند مرور نظامی موجبجه بولندقلاری
محللزدن مرور تذکره لینی بالاخذ ساکن اولدقلاری سنجاق دروننده کسینه ضرر و خسارلری و قوعه کلامک
شرطیله اجرای صنعت و حرفت ضمننده کشت و کذار ایملک اوزره رخصت و امکافی تقدیرنده زراعت و
حراثتته الشدیرلسیله مال مقطوع ویرکو و ایچارنده خستیان اولانلردن جزیه شرعیله لرنیک تحصیل و بجاییتله
بشقه جه خزینه خلیله حضرت شاهانه یه ارسالی خصوصه دائر بر دفعه بر قطعه امرانه سامی حضرت صدارتپتاهی
زیور بخش دست احترام اولمش اولدینی ایدی سز لکه مخاطبون مومی الیهم سز کیفیت معلوم اولدقلده طائفه
مرقومه نك اکثریسی ارباب صنعت یعنی قیورجیلک و قلاچیلک و سائر بونک بمائل صنایع ایله مشغول اولدقلاری
و ساکن اوله ققلاری قصبه و قضا و قرا اهالیسی دخی بونلره محتاج بولندقلاری جهتیه و تجارتارندن دور و اهالی
قصبه و قضا و قرادن بو مقوله خصوصاته تب و مشقته مجبور اولامق ایچون طائفه مرقومه نك استدکاری قضا

و قرا دروننده اصول اسکاناری اجرا اولتهرق ایچارنده بولنان اومقوله ارباب صناعتک و قت و موسمنده مرور تذکره لینی اخذ ایله سنجاق اخره صالیورلیوب فقط کسته به ضرر و خساراری و قوعه کلامک اوزره اسکان ایله جکاری قضا قنئی سنجاقه تابع ایسه اول سنجاق دروننده کشت و کنارلرینه رخصت و امکانی تقدیرنده زراعت و حراشته الیشدیرلسی خصوصه اقدام و غیرت و مال مقطوع و یرکولر ایله ایچارنده اومقوله خرستیان اولناردن اصول و نظامه توفیقا جزیه شرعیه لرنیک بالتحصیل خزینه جلیله به جناب شاهانه واردات دقتلرینه ادخالا بشتهجه ارسال و تقدیم اولتوق اوزره ایریچه دفتر مضا لرنیک بالتنظیم طرفزه توصل و تقدیمه و هر حالده تنفیذ و ایفای اراده سنییه مبادرت ایلمک باندیه دیوان مشیری ایالت بوسنه و لوانین کلیس و ایزورنیق و مدینه تراویکدن اشبو بیوردلی تحریر و اصدار و قپوچیلر کنخدماز و کیلی حمزه اغا ایله تسیار اولتشدیر بته تعالی و صولنده کزکدرکه بروجب بیوردلی عمل و حرکت و خلافندن مجانبت ایلمه سر دیر بیوردلی

فی ۱۹ راسنه ۶۱

Prevod

Zapovjedniku plemenitih zapovjednika brigadnom generalu carske rezervne konjice sarajevskom muteselimu sretnom Fadil-paši — neka je trajna njegova veličina — ponosu slavnih i plemenitih kapidžibaši Visoke Porte muteselimu novopazarskog i novovaroškog kadiluka poštovanom begu — neka je trajna njegova slava — vrlom i poštovanom gospodinu sarajevskom kadiji — neka mu se poveća vrlina — poznavaočima šeriata vrloj gospodi naibima novopazarskog, novovaroškog, višegradskog, rogatičkog, vlaseničkog (Birče), visočkog, fojničkog, neretljanskog i prozorskog kadiluka i nahija — neka im se poveća znanje — ponosima svoga društva muteselimima i muteselimovim zamjenicima, uglednicima zemlje i svima ljudima od zvanja — neka im se poveća moć — stavlja se do znanja sljedeće:

Cigani-nomadi, koji se nalaze u zemljama Rumelije i Anadolije ne stanuju na jednom mjestu, nego su sebi uzeli kao zanimanje da stalno hodaju i skitaju se, da pljačkaju, krađu i da vrše druge vrste zla. Oni idući tako kao nomadi usuđuju se da krađu i da nanose štete. Pošto tako nanose štete državi i siromašnim, a mnogo štete i sebi samima, a obzirom da je većina spomenute grupe zanatlije, to je ovom prilikom sa poštovanjem primljena zapovijest Njegove Ekselecije Velikog vezira koji je izvolio izdati naređenje da se oni nastane u sandžak u koji oni žele, da im se u smislu Uredbe o putovanju izdaju propusnice da u vrijeme sezone mogu putovati iz mjesta u kojima stanuju, da im se izda odobrenje da se mogu kretati po sandžaku, u kome stanuju u cilju obavljanja svog zanata, s tim da se nikom ne nanosi šteta, u koliko je moguće da se navikavaju na zemljoradnju, da se (od njih) ubire porez otsjekom, a da se od onih koji su hrišćani među njima ubire džizja u skladu sa šeriatskim propisima i da se posebno šalje blagajni Njegovog Veličanstva cara.

Zato izdajem ovo naređenje:

Vi imenovani, kojima se upućuje ovo naređenje kad (Vam) bude poznata (ova) stvar, s obzirom da su većina spomenute grupe (Cigana) zanatlije, tj. da se bave kovačkim, kalajdžiskim i drugim njima sličnim zanatima i s obzirom da su oni

potrebni stanovnicima varoši, kadiluka i sela u koje se budu naselili i da su oni daleko od trgovine, a da ne bi bili prisiljeni da od stanovnika gradova, kadiluka i sela podnose teškoće, u ovim pitanjima, neka se izvrši njihovo naseljavanje unutar kadiluka i sela u koja navedena grupa bude htjela. Neka se ne dozvoli onima između njih koji se bave zanatima da za vrijeme sezone uzimaju propusnice i odlaze u drugi sandžak. Međutim, u slučaju, da im se dozvoli da mogu hodati unutar onog sandžaka, kojem pripada kadiluk, u kome se oni budu nastanili, uvjetuje se da nikom ne nanose štete. Treba da se nastoji da se oni naviknu na zemljoradnju. Neka se od njih naplaćuje prihod od daće otsjekom, a da se od onih koji su među njima hrišćani u smislu propisa i odredaba ubire šeriatska džizja, da se sastave posebni defteri s potpisima i da se posebno šalje nama carskoj blagajni, te da se unosi u deftere kao carski prihodi.

Da bi ste pristupili sprovođenju i izvršenju visoke carske zapovjesti napisana je i izdana ova bujuruldija od strane Bosanskog ajaleta, kliskog i bosanskog sandžaka i grada Travnika i upućena je po Hamzagi, zastupniku našeg kapudžibaškog čehaje. Božjom pomoću kad stigne, potrebno je da prema bujuruldiji postupite, a da se čuvate da ne napravite nešto što je protivno njoj.

19 rebia I. 1261 = 28 marta 1845.

18

S. L. 1850 — 1266 g.

Prepis fermana

Naređuje se bosanskom veziru Mehmed Tahir-paši i bosansko-brodskom naibu i muftiji da se izvrši smrtna kazna nad Ciganinom Mehmedom, ubicom Pavla, a u koliko bi nasljednici pokojnika oprostili spomenutom ubici ili se s njim nagodili da se to pitanje rješi kao krvarina.

Orijentalni institut, sidžil br. 36, 32b.

دستور مکرم مشیر مخم نظام العالم مدیر امور الجمهور بالفکر الثاقب متم مہام الانام بالرأی الصائب
 بنیان الدوله والاقبال مشیدارکان السعاده والاجلال المحفوف بصوف عواطف الملك الاعلی و کلاى فحام سلطنت
 سنیه مدن بوسنه یالتی والیبی وزیر محمد طاهر پاشا ادام الله تعالی اجلاله و قدوتی العلماء المحققین بوسنه برودی
 ثانی و مفتی زید علمها و مفاخر الاماجد والاکرام اعضای مجلس زید قدرهم توقيع رفیع هما یونم واصل اولی حق
 معلوم اوله که بوسنه ایالتنده واقع دربند قضاسنده کائن اوجاق پلانقہسی متمکنلرندز اولوپ بوندن اقدم
 قتیلا هالک اولان پاوله نانگ حصراً وراثتی باباسی استبانہ منحصره اولغله اب مرسوم مقتول مرسومک قاتلی اولان
 سالف الذکر دربند قصبه سندن محمد بن عمر نام قیطی ایله مجلس شرعریفده حین ترافعارنده هالک مرسوم
 متمکن اولدینی سالف الذکر اوجاق پلانقہسی قربنده واقع مرعاده حیوانات ری ایدر ایکن قاتل مرقوم قیطی
 محمد اوزدینه هجوم برله بغير حق عمدا موجبی قصاص اولان طر بان ایله مرسوم پاوله نانگ باشنی قطع ایدرک قتل
 و اعدام الیتش اولدینی طوعاً اقرار و اعترافیه ثابت و متحقق و قاتل مرقومک اجزای نصاصنه حکم شرعی لاحق
 اوله رق وارث مرسومدخی قصاص طلبنده بولتیش اولدینی با اعلام و مضبطه انها اولتیش و اعلامه نظراً قاتل
 مرقوم محمدک مقتول مرسوم پاوله ذمی بی موجبی قصاص اولان قتل ایله قتل الیتش اولدینی طوعاً اقرار ایله ثابت

اولس اولمله بو صورتده اب مرسوم قصابدن غو ايتديكي حالدده بشخصه حضورنده طلبيله قاتل مرقوم برنج شرعي قصاص اولتق لازم كلهچكي جانب فتوا خانه دن ظهر اعلامه تجرير و املا قلمش اولديغندن مرسوم اب قاتل مرقومي بوندن بويله دخي قصابدن غوا ايتديكي حالدده حضورنده اجراي قصاص و اكر مرسوم و ياخود سائر ورته اولوپده جمله سي و ياخود ايجلرندن بريسي قاتل مرقومي قصابدن غوا ايدرو يا صلح اولور ايسه اولخالده قصاص ساطق و مسئله ديته منقلب اوله جفندن اقتضاي شرعنيك اجراسيله كيفيتك بامضبطة و اعلام بو طرفه اشعاري باینده لازمكلان امر شريفنيك اصداری مجلس والای احكام عدليه مدن بامضبطة افاده اولتقش و كيفيت طرف اشرف پادشاهانه مه عرض ايسله لدی الاستيدان اولوجهله اجراي اقتضاسنه اراده سنيه ملوكانه م امر همايون عنایت پادشاهانه م سنوح و صدور ايلمش اولتين سزكه والی مشارالیه و نائب و سائر مومی اليهم سز بر متوال محرر قاتل مرقومك اجراي قصاصی و اركاب مرسوم و ياخود سائر ورته اولوپده جمله سي و ياخود ايجلرندن بريسي قاتل مرقومي قصابدن غوا ايدرو يا صلح اولور ايسه اولخالده دخي اقتضاي شرعنيك اجراسيله كيفيتك بامضبطة و اعلام بو طرفه اشعاري اراده سنيه ملوكانه م مقتضاسندن ايدوكي معلومكز اولدقده اولوجهله اجراي احكام شريعت غرايه ماثابت و على كلا التقديرين كيفيتك بامضبطة و اعلام بو طرفه اشعاريته مبادرت ايليه سز شويله بيله سز علامت شريفه مه اعتماد قيله سز تجريراً في اواخر شهر ربيع الاول سنه ست و ستين و مأتين و الف بتمام التسططينيه المحروسه

اب مرسوم استپان ذمی باب والای حضرت آصفیده عقد اولتان مجلس شرعده قاتل مرقوم قیطی محمدی قصابدن مجازاً غو ايتكله بناء عليه غو اعلامی در سعادتته تقديم و ارسال اولتشدرد

في ۲۸ ر سنه ۶۶

Prevod

Poštovanom veziru, velikom muširu, redu svijeta, upravitelju koji javne poslove vodi oštroumno, koji rješava važne narodne poslove prema ispravnom svome shvatanju, stupu države i napretka, utemeljitelju stupova sreće i slave, koji je obuzet mnogostrukim milostima najuzvišenijeg vladara, Mehmed Tahir-paši veziru mome, valiji Bosanskog ajaleta, velikom ministru moga visokog carstva — Alah mu uzvišeni trajnom učinio njegovu slavu — dvojici prvaka pravih učenjaka bosna-brodskom naibu i muftiji — neka im se poveća znanje — ponosima slavni i plemenitih članovima medžlisa — neka im se poveća vrijednost, kad stigne visoko carsko naređenje, neka bude znano sljedeće:

S ilamom i zapisnikom je izvješteno, da nasljedstvo Pavla, stanovnika varoši Odžak, koji je u Derventskom kadiluku, u Bosanskom ajaletu, isključivo pripada njegovom ocu Stipanu. I s obzirom na to, kad su se pred časnim šeriatskim sudom parničili navedeni otac i Ciganin Mehmed, sin Omerov iz gore spomenute varoši Dervente, koji je ubio spomenuto ubijeno lice, da je ustanovljeno i utvrđeno svojevrijet priznanjem, da je navedeni ubica Ciganin Mehmed navalio na spomenutog ubijenog kad je ovaj napasao stoku na ispaši u blizini gore spomenute

varoši Odžak, u kojoj je on bio nastanjen i bespravno i hotimično srpom otsjekao glavu spomenutom Pavlu, što iziskuje smrtnu kaznu i da ga je tako ubio. U vezi s tim donesena je šeriatska presuda, da se nad njim izvrši smrtna kazna, a i navedeni nasljednik je tražio smrtnu kaznu.

S obzirom, da je prema ilamu utvrđeno svojevolumnim priznanjem, da je navedeni ubica Mehmed ubio spomenutog šticienika (zimmi) Pavla ubistvom, koje iziskuje smrtnu kaznu, te pošto je zbog toga na poledini ilama od strane Fetva-hane (Naročita ustanova u Carigradu za izdavanje kompetentnih pravnih mišljenja) napisano, da će biti potrebno da se na šeriatski način izvrši smrtna kazna nad spomenutim ubicom, u koliko navedeni otac ne bude oprostio smrtnu kaznu i ne bude tražio da se u njegovoj prisutnosti izvrši. Ako navedeni otac i u buduće ne bude oprostio spomenutog ubicu, treba smrtnu kaznu izvršiti u njegovoj prisutnosti. Međutim, ako navedeni, ili ako bude i drugih nasljednika te oni svi, ili jedan između njih, bude oprostio spomenutog ubicu od smrtne kazne, ili se bude nagodio, u tom slučaju otpašće smrtna kazna i stvar će se pretvoriti u krvarinu (diyēt — materijalna ošteta).

S obzirom na to, sa zapisnikom od strane Visokog odbora za pravosuđe izvješteno je, da se izda moja časna zapovjest, koja je potrebna u pogledu toga, da se izvrši ono što iziskuje šeriat i da se o stvari ovamo izvjesti sa zapisnikom i ilamom.

I ova je stvar podnesena mom časnom carskom prestolju, te je prilikom traženja odobrenja izdata moja carska zapovjest da se postupi na taj način, onako kako treba. Zbog toga, Vi navedeni valija, naib i ostali koji ste navedeni, treba da na opisan način izvršite smrtnu kaznu nad spomenutim ubicom. Međutim, ako spomenuti otac ili bude drugih nasljednika, te oni svi, ili jedan između njih bude oprostio ubicu od smrtne kazne ili se bude nagodio i u tom slučaju treba da izvršite ono što šeriat traži i da o stvari ovamo izvjestite sa zapisnikom i ilamom.

Kad saznate da to treba izvršiti u smislu moje visoke carske zapovjesti, treba da ustrajete, da na taj način izvršavate propise uzvišenog šeriata. I u oba slučaja treba da sa zapisnikom i ilamom što prije izvjestite o toku stvari.

Navedeni otac šticienik Stipan pred šeriatskim vijećem, održanim kod Njegovog Ekselencije vezira, bez naknade oprostio je navedenog ubicu Ciganina Mehmeda od smrtne kazne. Na osnovu toga dostavljen je i u Carigrad poslan ilam o oprostu.

28 rebia II. (12)66 = 13 marta 1850.

R É S U M É

L' auteur essaie d' éclairer quelque peu, à base du matériel original et local, la situation des Bohémiens dans les pays yougoslaves pendant la période turque.

En parlant de l' origine des Bohémiens, il constate que les Arabes savaient déjà au commencement du 14e siècle que l' Inde était la patrie tsigane; il mentionne des indications de la littérature arabe selon lesquelles les Bohémiens commencèrent d' émigrer de leur patrie déjà dans le VIIIe siècle. La science européenne ne savait jusqu' à la moitié du 18e siècle rien de certain sur l' origine des Tsiganes.

Quant à l'apparition des Bohémiens dans les pays yougoslaves, il cite la bulle de l'empereur Douchan faisant présent de quelques Bohémiens au couvent de l'Archange à Prizren, ensemble avec quelques documents turcs de 1566, ce qui prouve que les Bohémiens firent leur apparition dans nos terres plusieurs années avant l'arrivée des Osmanlis, en invalidant l'opinion courante que les Bohémiens y arrivèrent avec les Osmanlis.

On étudie après la position légale des Bohémiens, leur vie et occupations, leur attitude envers la religion, pour finir avec des statistiques sur les Bohémiens dans les pays yougoslaves.

Quoique la société féodale turque — comme tout féodalisme — méprisa les Bohémiens, ils jouissaient pourtant presque des mêmes droits civiques comme les autres sujets des Osmanlis. Si l'on compare la situation des Bohémiens dans les pays sous le régime turc avec la condition de leurs frères dans quelques pays d'Europe, on a l'impression que les Bohémiens avaient en Turquie une sorte de leur asyle où ils étaient de beaucoup moins tracassés qu'ailleurs. L'auteur croit qu'une des causes de cette largeur d'esprit turque envers les Bohémiens était le besoin urgent de soldats dans l'empire Ottoman pour ses guerres d'abord offensives et plus tard défensives; les Bohémiens pourraient ainsi bien être tentés à devenir des soldats.

L'auteur offre la traduction de la loi du sultan Soliman de 1530 sur les Bohémiens de Roumélie fixant les devoirs des Bohémiens envers l'état. Les prescriptions les plus intéressantes concernent la prostitution des Bohémiennes à Constantinople, Adrianople, Sofia et Plovdiv: elles devaient payer une taxe mensuelle de 100 aktchas. Ces prescriptions interdisent aux Bohémiens musulmans de s'associer avec les Bohémiens non-musulmans, de voyager avec eux, de loger chez eux. La personne qui contreviendrait à ces prescriptions sera réprimandée et paiera la taxe payée par les Bohémiens non-musulmans.

Quant aux droits civiques dont les Bohémiens jouissaient dans les pays yougoslaves sous le régime turc, l'auteur trouva de matériel original attestant que l'état protégeait la personne des Bohémiens en intervenant au besoin. Les Bohémiens étaient libres de paraître devant les tribunaux, d'y porter plainte; ils s'y mariaient et divorçaient; on y fixait l'alimentation à la femme et les tuteurs aux enfans. Les Bohémiens participaient à la vie économique sans restrictions. On ne trouva aucun document montrant que les autorités défendaient aux Bohémiens l'usage libre de leur langue ou de quelque autre attribut spécifique à eux.

La majorité de Bohémiens de Bosne-Herzégovine menait une vie nomade, causant souvent des troubles et des dégâts. C'est pour cela que des Valis de Bosnie essayèrent de fixer ces Bohémiens sur certains points du territoire et de leur faire adopter une profession. Chaque Bohémien devait avoir un homme non-Bohémien se portant garant de lui auprès des autorités. Mais presque toujours ces efforts des autorités restèrent vains. Il semble qu'on n'usa pas de tels procédés envers les Bohémiens de Macedoine qui étaient — paraît-il — fixés dans une mesure plus forte dans quelques localités et qui ne faisaient pas tant de dommages.

En parlant des métiers exercés par les Bohémiens, l'auteur parle d'abord des Bohémiens de village, des forgerons, des joueurs, des maquignons et des chirurgiens. Dans nos pays les Bohémiens étaient, pendant le régime turc, des chirurgiens spécialisés dans l'opération du calcul vésical et dans celle de la hernie. L'auteur mentionne un Bohémien Smoljan, aux environs de Sarajevo, célèbre vers 1566

comme spécialiste pour la cystotomie et la rupture herniaire. Plusieurs patients firent des déclarations devant le tribunal de Sarajevo de se soumettre de bon gré à l'opération de Smoljan qui ne devrait avoir aucune responsabilité si les patients succombaient.

Quant à l'attitude des Bohémiens envers la religion, l'auteur dit qu'ils étaient les fauteurs les plus conséquents du principe moyen-âgeux: *Cujus regio illius religio*. La plupart de Bohémiens des pays yougoslaves de l'époque turque était considéré comme musulmans; en Macedoine il y avait, semble-t-il, un peu plus de Bohémiens non-musulmans. Les autorités considéraient avec quelque réserve la conviction religieuse des Bohémiens en faisant distinction entre les Bohémiens musulmans et ceux non-musulmans. Se basant sur certains documents, l'auteur maintient que les Bohémiens musulmans, quoique musulmans, étaient assujettis au tribut de »djizyé«, comme tous les non-musulmans, parce qu'on pensait que les Bohémiens étaient indifférents en religion, et comme tels on les traitait comme les autres non-musulmans. Tout Bohémien désirant ne pas payer ce tribut devait témoigner d'un courage extraordinaire dans la guerre ou prouver aux autorités de se tenir strictement aux prescriptions de la religion musulmane.

En supplément, l'auteur apporte 18 documents turcs originaux traitant ce thème. Parmi eux on trouve une décision de kadi (houdjet) disant que le tribunal de Monastir condamna en 1641 le Bohémien Moustafa aux galères, mais que le Voyvode de Monastir refusa de donner suite à cette condamnation. C'était, semble-t-il, la première mention que cette sanction était usée dans nos pays au temps des Osmanlis.